

14. De Nieuwe Hazegraspolder als wetenschap (na 1800)

Ook de rekeningen uit het begin van de 19de eeuw brengen geen enkel uitzonderlijk nieuws, tenzij het feit dat op 11 mei 1802 Charles Rabaut penningmeester werd, en dat het waterschap enige winst begon te boeken. Batig slot op 11 mei 1802 : 1.236 gulden; op 8 mei 1804: 1.123 gulden; op 14 mei 1805 : 873 gulden; op 13 mei 1806 : 1.545 gulden; op 12 mei 1807; 621 gulden. We wijzen erop dat de ontvanger in 1806 150 gulden per kavel uitgedeeld heeft¹²⁰.

In de winter 1807-08 kreeg de Nieuwe Hazegraspolder een harde klap te verwerken. Op het noordeinde van de Korte Straat was de zeewering afgelopen door het vee, dat dagelijks van de hoeve op kavel 8 naar de Zandplaat trok. Het tempeest dat woedde in de nacht van 14 op 15 januari 1808, sloeg op de bedoelde plaats een bres. Knokkenaren onder de leiding van meier Andries Dhondt stopten op 16 januari de bres door een kraagdijk te leggen¹²¹. Bij dit werk hielpen de volgende boeren met kar en paard : Jakob Vincent, Pieter Keukelinck, Karel Debadts, Jan Dhaese, Jan Antheunis en Pieter Devriendt.

Jan Devriendt, kastelein van Ph. F. Lippens, leverde op 17 januari 200 „bonden geerste stroey”, waarmee 43 ½ R van „den nieuwen ghemaecten dyck” bezet werden. Het dichten van de bres kostte het waterschap 2.608 gulden. De genoemde storm had verder, ter hoogte van de Hazegraskreek, de dijkteen uitgemaalen. De dijkwerkers gebruikten daar 250 schoven riet, die ze met 60 staken vast sloegen en met 'vetkloeyten' belastten. Tegenover de Lange Straat herstelde men de opril, die door de schapen uitgelopen was¹²².

De storm van 15 januari 1808 had de ge-

landen geleerd dat de Paardemarktkreek een bedreiging voor de dijk vormde, aangezien ze te dicht bij de zeewering lag. Men bouwde „eenen dam in de houde kille tot het verleggen den stroom”. Het doel van dit werk was de Paardemarktkreek vlug te doen volslibben. Verder noordelijk werd „een nieuwe kille” uitgegraven, die de afwatering van de Zandplaat moest in stand houden. De genoemde dam werd door de vloed van 19 november 1808 weggespoeld. Twee dagen later ging men over tot „het herleggen den daem op het buyten schorre, in de kille regt voor cavel n° 7”¹²³.

De grote uitgaven om de bres van 15 januari 1808 te dichten, veroorzaakten op 10 mei 1808 een tekort van 2.220 gulden. Het waterschap schoot een dijkgeschot van 10 sch. gr. of 6,34 fr. De inkomsten van het dijkgeld dienden ook om het westeinde van de zeedijk te verhogen. De aanbesteding gebeurde op 15 juni 1808. Dit werk kostte 3.161 gulden. Vervolgens werd op 17 februari 1809 op de oostzijde van de polder de dijkhiel hersteld, die afgespoeld was door „den overstroom van het waeter”. Tussen de Hazegras- en de Schaperijkreek werd de dijkgracht geruimd, die over ruim 1 km door het overvloeiende zeewater volgeslibd was.

Tekort op 9 mei 1809 : 1.400 gulden; geschot : 3 gulden. De vele beslommingen aangaande de zeewering noopten de gelanden een 'gezworene' in dienst te nemen. Pieter Devriendt werd sluismeester met een jaarwedde van 25 gulden. „Den waeterput van de gemeensaemheyd van den polder” ruimen betekende in 1809 het belangrijkste onderhoudswerk. In 1810 werden de Schaperijkreek en de Grote Kreek helemaal herdolven. Op 11 juni ontving het waterschap vanwege het departement Leie 3.234,70 fr. als vergoeding voor de schade geleden „par l'ouragan du 14 au 15 janvier 1808”.

Nadat in 1809 voor het laatst een geschot geschoten was, bedroeg het tekort op 8 mei 1810 : 1.792 gulden; op 11 juni 1811 : 656 gulden; op 30 juni 1812 : 543 gulden; op 7 juli 1813 : 341 gulden. Op de laatstgenoemde dag werd 12 stuivers geschoten. In 1815 herstelde men „aen de door braeke van den polder regt voor cavel n° 8... de putten van de koeybeesten in de dyk gelooopen”. In 1816 werd een van de buizen van de Lange Straat vernieuwd. Daarbij gebruikte men eiken planken van 2 duim dikte en 28 voet lengte.

De buitengewone vloed van 2 maart 1820 joeg de golven over de zeewering van de Nieuwe Hazegraspolder, en vulde de grachten met zout water. Het overvloeiende water holde de dijkhelling uit, maar de gaten werden dadelijk gevuld. Nog andere polders leden grote schade. Na een bezoek aan de getroffen sectoren beval de hoofdingenieur van West-Vlaanderen op 21 maart de zeedijken tussen Sluis en de duinen van Knokke te brengen op „de hoogte der deksteen van de vleugels of de bajoyers van de zeesluys van het fort Hasegras”.

De gelanden van de Nieuwe Hazegraspolder bespraken op 13 mei de toestand. Ze stelden vast „dat op 2 maerte last den zeedyk van aen het fort Hasegras tot aen de soo genaemde korte straete generalyk min of meer heeft overgelooopen”. Indien zoiets nog gebeurde, dreigde de polder helemaal onvruchtbaar te worden. Men besloot de dijk, van het Hazegrasfort tot „de korte polder straete ofte doorbraeke van 1808” met drie voet te verhogen, en de dijk aan de binnenzijde te 'verswaeren', opdat de kruin zijn breedte van 4 voet zou behouden.

Het werk zou in sectoren verdeeld worden, en aanbesteed volgens de voorwaarden „voor de verhooginge des dyckx in 1808”. Om die reden zou de polder, voor elke ploeg arbeiders, „20 schuyer plancken en vyf schuyer wagens”

aan de aannemers uitlenen. Een dijkgeschot van 20 gulden werd geschoten, te betalen vóór 1 juli 1820. De penningmeester moest de ontvangst van het dijkgeschot en de uitgaven van het dijkwerk in een afzonderlijke rekening boeken. De aanbesteding had plaats op 30 juni 1820 om 1 uur op de dijk. De aannemers werden erop gewezen dat ze de aarde moesten nemen „aen den teen van den dyk”.

Ondertussen verslaptte het beheer van de Nieuwe Hazegraspolder sedert Ph. F. Lippens in 1817 gestorven was. De rekenperiode die op 13 mei 1820 begon, werd eerst op 13 juni 1826 afgesloten. De rekening van het dijkwerk vertoonde een batig slot van 602 gulden. Toch schoot men een dijkgeschot van ½ gulden om de dijksector, die in 1820 aan de hielzijde verzaard werd, op de buitenhelling te verdikken „met schorregrond zonder te bezoden”. Anderzijds sloot de gewone rekening met een tekort van 711 gulden. Een gewoon watergeld van 1 gulden werd geschoten¹²⁴.

Op 13 juni 1826 nam Ch. Rabaut ontslag als ontvanger. Daarna stelden de gelanden geen dijkgraaf of ontvanger meer aan, en hielden ze geen algemene jaarlijkse vergadering meer. Wel noteerde Amand Boschman van 1827 tot 1834 enkele van de voornaamste uitgaven. Toen zag Ph. Jan Lippens, zoon van Ph. F. Lippens, als grootste eigenaar zich verplicht, zo goed als het kon, de taak van ontvanger uit te oefenen. Dank zij de beknopte aantekeningen van Boschman en Ph. J. Lippens kan het verhaal van de Nieuwe Hazegraspolder een twintigtal jaren verder lopen.

De storm van 2 maart 1820 bewees dat de Paardemarktkreek en zijn zijaders een gevaar voor de weerdijk vormden. Filip Viaene bouwde in 1827 vijf dammen „in het buytenschorre tot verleggen de krekken, die te digt aen den dijk spoelden, al voor de kavels n° 7 en 8”,

samen ca. 450 m lang. Tegelijk dolf hij ten noorden van de Paardemarktkreek een gracht ten behoeve van de afwatering van de Zandplaat.

De grote vloed van 5 maart 1828 spoelde gaten in de dijkteen tussen kavel 3 en 6. Viaene herstelde de schade. Daarna verzwaarde hij de gehele noordwestsektor, ook „de alve maene of deurbraeke”, zodat de kruin een breedte van 4 voet 4 duim verkreeg. „De groote regens van 1829” vulden op verschillende plaatsen de dijkgracht en de kreken met slib. Deze 'sloepen' werden weggeruimd¹²⁵.

In de volgende jaren besteedde men aandacht aan het afwateringsnet, en in de buurt van het Teresiafort verzwaarde men de zeedijk. Het verlanden van de Paardenmarktkreek werd bevorderd: het opvullen van „twee kreken in het buyten schorre, die al te dicht aen den zeedyk spoelden”; het delven van een gracht op de Zandplaat. Het waterschap trachtte de verstuiwing van de genoemde plaat tegen te houden. Het kocht in 1834 twee wagenladingen helm en 250 bundels rijshout „om in het schorre den duyn te planten”.

Ondanks de bouw van slijkvangens ondermijnde de vloed verder de zuidoosthoek van de Nieuwe Hazegraspolder. Voordat de bedreigde dijksektor bezweek, bouwden de gelanden een inlaagdijk. Sebastiaan Dieleman leidde dit werk, dat duurde van 2 december 1836 tot 13 mei 1837. Het verlies aan grond bedroeg 11 G. Op de inlage werd dadelijk klaver gezaaid. De onteigening van de nodige grond, de gepresteerde werkuren en het gebruikte materiaal kostten in totaal 7.283 gulden¹²⁶.

Nadat Ph. J. Lippens in 1839 gestorven was, trachtte zijn weduwe Victorie-Amelie de Naeyer, in de naam van haar kinderen August, Eugene en Stephanie, de rekeningen van de Nieuwe Hazegras- en de Zoute Polder bij te

houden. In feite nam August Lippens de leiding van de meest noodzakelijke activiteiten in de genoemde twee waterschappen. Middelerwijl stierf Ch. Rabaut. Zijn erfgenamen wensten zijn zaken te likwideren. Ze berekenden dat hun vader nog 135 gulden te goed had van de gelanden. Op 4 maart 1841 dienden ze hun eindrekening in bij A. Lippens, die hen het tekort vergoedde. Daarop overhandigden ze hem alle documenten, die de twee waterschappen aangingen, nl. dubbels van rekeningen en van pachtkontrakten, kwijtingen en dergelijke¹²⁷.

Ondertussen was er sedert vele jaren geen watergeld meer geïnd, en werden de jaarlijkse pachtinkomsten niet regelmatig geboekt. De uitgaven die Ph. J. Lippens en anderen gemaakt hadden, stapelden zich alsmaar hoger op. Victorie de Naeyer hertrouwde met Pierre van Remoortere. Ze wenste de zaken van haar eerste echtgenoot te vereffenen. Ze legde de eindafrekening voor aan de gelanden, die op 29 juli 1845 te Brugge in het Hotel de Flandres bijeenkwamen. Het tekort bedroeg toen 19.971 fr. De gelanden bezaten echter geen middelen om het deficit weg te werken. Ze verkozen toen A. Lippens tot ontvanger. De volgende winter werd de zeedijk erg door een storm beschadigd. A. Lippens liet wagens eiken rijshout uit het binnenland aanvoeren. De gaten werden met zinkstukken gedicht. Het omvangrijke herstelwerk kostte duizende franken¹²⁸.

Op 10 januari 1848 besloten de eigenaars van het Hazegras hun waterschappen te reorganizeren. De twee wateringens bleven gescheiden, in elk van beide kiezen de leden een dijkgraaf en een ontvanger. Stemrecht heeft alwie tenminste 8 ha 'schotbaer' land bezit. Ieder jaar in april komen de gelanden samen om de rekening af te sluiten. De dijkgraaf schouwt de zeewering en het afwateringsnet, leidt de onderhouds- en herstelwerken. Hij blijft ter plaats

wanneer een stormvloed de weerdijk bedreigt. De ontvanger int het geschot en bewaart de archiefstukken. Het bestuur zal een beëdigde en bezoldigde dijkwachter benoemen¹²⁹.

Het bovenstaande bestuursreglement werd, zoals het opgesteld was, goedgekeurd door het KB van 12 december 1848. Vervolgens hielden de gelanden van de Nieuwe Hazegraspolder een jaarvergadering op 14 april 1849. Het tekort van het waterschap was inmiddels gestegen tot 46.785 fr. De benoeming van A. Lippens werd bevestigd, Filip van Landschoot benoemd tot dijkgraaf.

De ontvanger vergoedde vervolgens het gehele tekort aan de verschillende schuldeisers. Hij bracht de betaling van de bewuste 46.785 fr. in als uitgave. Deze kwade post werd weggewerkt door enkele zware watergelden per ha te innen: 21 fr. in 1850; 15 fr. in 1851; 17 fr. in 1852; 17 fr. in 1853; 7 fr. in 1854; 1 fr. in 1855; 6 fr. in 1858; 4 fr. in 1859; 4 fr. in 1860. Vanaf 1858 fungeerde Jan Devriendt als dijkgraaf¹³⁰.

15. De uitbating van de Nieuwe Hazegraspolder

In paragraaf 8 drukken we een sterk vermoeden uit dat de schapenkudden, die de Grote Schorre en de Paulusdijk afgraasden, reeds in het midden van de 17de eeuw konden toevlucht zoeken in de Stelle B. Deze schapenhoeve bestond zeker in het begin van de 18de eeuw. Jan Gangeloot woonde daar tot 1712, na hem Jan van Alsinghe. Deze laatste gebruikte de Grote Schorre, Pieter Henry de Kleine Schorre, de weduwe Pieter Brouckaert de Zoute Schorre. J. van Alsinghe werd opgevolgd door zijn zoon Marinus, die in 1715 huwde met Marianne Fagel. M. van Alsinghe kocht in 1729 de hoeve Vijfhuizen¹³¹.

We weten niet wie er vanaf 1730 de Stelle B en de Grote Schorre uitgebaat heeft, maar de Begankenis van 1774 noemt Arnold Stock als bewoner van de Stelle B. Enkele jaren later bouwde deze, eveneens op de Paulusdijk, een schapenhoeve dichtbij het Bernaartfort (B 364), en kwam H. Hubens op de Stelle B wonen. Deze pachtte de Grote Schorre, en Voskamp de Kleine Schorre. Deze schorrevelde maten, volgens de kaart van Donche van maart 1783 respectievelijk 849 ½ G en 43 ½ G. Het genoemde dokument toont duidelijk dat op de Paulusdijk slechts de hoeven van Hubens en Stock stonden, en dat er in de schorre nog geen bewoning te vinden was. Toen Ph. F. Lippens in het voorjaar van 1784 zijn dijkwerk begon, bouwde hij ongeveer 200 m ten westen van de Stelle B een eigen onderdak, nl. een woonkeet met een paardenstal.

L. Dendooven wijdt vele bladzijden aan de uitbating en de bewoning van de Nieuwe Hazegraspolder. Hij put zijn gegevens uit pachtkontrakten en aantekeningen. Daarnaast beschikken we over het dagboek van Ph. F. Lippens, waarin deze de ontginning en de vroegste uitbating van de nieuwe gronden beschrijft, verder over de rekeningen van de Nieuwe Hazegraspolder en over een aantal losse nota's. Deze dokumenten laten ons toe de inlichtingen van L. Dendooven aan te vullen.

Terwijl de dijkwerkers de laatste hand legden aan de zeewering van de Nieuwe Hazegraspolders, dachten Lippens, D'hert en Debock al aan de ontginning van de nieuwe polder. Ze besloten elk een kastelein in dienst te nemen om elk hun eigen grond uit te baten. Lippens en Debock vatten het plan op om samen de drie kavels van Croy te pachten. Met dit doel schreef Lippens op 30 september 1784 naar de Hertog, die toen te Condé op zijn kasteel l'Ermitage woonde.

Hij omkleedde zijn voorstel met de volgende argumenten: een pachttermijn van minstens 10 jaar, omdat het ontzilten van de schorre grond 1 tot 2 jaar vergt; een pacht prijs van 6.000 'livres de france' per jaar; hij zal op eigen kosten in de 3 kavels de kleinere krekken opvullen, „comme il est de coutume de faire dans tous les nouveaux poldres”, en de nodige greppels en grachten delven; maar Croy blijft als eigenaar zijn aandeel in het onderhoud van de zeedijk, van de kavelsloten en van de wegen betalen.

Vervolgens reisde Lippens op 18 oktober 1784 naar Condé, waar hij een termijn van 10 jaar verkreeg, te beginnen op 1 februari 1785. Hij moest de jaarlijkse pachtsom van 6.600 franse ponden, of 598 pd. 17 sch. 8 gr. courant, aan Pecsteen voldoen. Volgens het bestaande akkoord kreeg Debock een van de drie kavels, nl. kavel 7. Voortaan beschikte Lippens dus over 4 van de 8 kavels. Hij stelde Jakob Demeyer als kastelein¹³², D'hert nam J.B. Grysoille, en Debock nam Laurens Meneve als meier.

In februari 1785 werden de kavelsloten gegraven. Deze dwarsten pijlrecht het schorreland zonder ook maar ergens rekening te houden met het relief of de waterlopen. Ondertussen kwam Lippens op het Hazegras aan om de kavels in kortere stukken, zogenoemde wendingen, te verdelen. De afstand van de Paulusdijk naar de Zeedijk C was immers te lang om in een trek door werkende paarden afgelegd te worden. In kavel 1, waar de benedenloop van een paar krekken lagen, kon Lippens niet anders dan de beddingen behouden.

In de overige 7 kavels werden de kleine aders dichtgewerkt. De krekken die te breed waren om opgevuld te worden, dienden als grens voor enkele wendingen. Waar de afstand nog te lang bleek, dolf Lippens, van de ene kavelsloot naar

de andere, trekgrachten; zulke greppel heette 'hooftreede' of 'hooftdulf'. Wanneer kavelsloten dicht bij elkaar liggende kreekvertakkingen kruisten, daar deden ze zeer kleine wendingen of 'eilanden' ontstaan.

Dank zij de nieuw gegravene hoofdgrachten en de bestaande waterlopen bekwam Lippens het volgende aantal wendingen: 7 in kavel twee; 9 in kavel drie; 9 in kavel vier; 9 in kavel vijf; 8 in kavel zes; 7 in kavel 7; 4 in kavel 8. De nummering van de wendingen begint vanuit de Paulusdijk. Iedere wending werd door middel van greppels opgedeeld in stringen, die alle evenwijdig met de kavelsloten lagen. Het aantal van die perceeltjes bedroeg in smallere kavels gemiddeld 10, in bredere gemiddeld 15. Dit vele onderverkavelen bracht mede dat tientallen percelen slechts 100 tot 200 R groot waren. Vele waren ongeveer 1 G groot; de grootste haalden 2 tot 3 G¹³³.

Vervolgens bracht Lippens de ontginning van zeven kavels op gang: hij was immers eigenaar van nr. 2 en 3, hij pachtte nr. 5 en 6, en nam tijdelijk de zorg voor nr. 4, 7 en 8 op zich. Hij speelde het klaar dat er vóór einde februari 1785 30 G omgeploegd, en met haver en bonen bezaaid werden¹³⁴. Het overige ploegwerk besteedde hij op 14 maart aan enkele boeren uit. Zijn kastelein noteerde hun werk in een dagboek, „metinge labeur haese gras” geheten.

Lippens behield twee delen van de Nieuwe Hazegraspolder als graasweide: 1. de zuidwesthoek waar de verstuiwing de kwaliteit van de grond verminderd had; 2. de streek rond de benedenloop van de Hazegraskreek, waar het terrein natter was. In de rest van de polder was het zoutgehalte in zoverre verminderd dat men onmiddellijk tot ploegen en zaaien mocht overgaan. In de kavels 2 en 3 werden de wendingen tussen de Paulusdijk en de Schaperijkreek om-

geploegd, de rest bleef weide. In kavel 4 werd niet alleen de grond langs de Hazegraskreek, maar ook de 1ste wending als weide behouden.

Ook in kavel 5 liet men het noordeinde ongescheurd. De kavels 6, 7 en 8 werden helemaal omgeploegd, behalve dat in 7 en 8 de 1ste wending weide bleef. Behalve de weduwe A. Schram, die kavel 5 omploegde, leverden de volgende boeren een belangrijke bijdrage in het labeurwerk: Frans Vermeire, Arnold Stock, Jan Dhaese, Pieter Allaert, Judokus Dedauwe, Cornelis Bylemaeker, Pieter Quickelberghe, Judokus Wiels en J.B. Grisoille. In het algemeen genomen werden er in de kavels 2 tot 8 ca. 150 G als weide behouden, en ca. 430 G gescheurd. Daartegenover beschikken we over geen enkel gegeven betreffende de ontginning van kavel 1 en van de supplementkavels¹³⁵.

Terwijl het labeuren van de gescheurde schorren vorderde, begon Debock op kavel 8, en D'hert op kavel 4 een hoeve te bouwen. Lippens zocht voorlopig in zijn keet en bij Hubens een onderdak voor zijn personeel en zijn landbouwmateriaal. In juni verliep het landwerk lastig wegens de droogte. Toch kregen de meiers hun terreinen tijdig klaar. Op 26 juli 1785 noteerde Lippens: „het eerste koolsaed doen saeyen” op de kavels 2 en 5. In de volgende dagen zaaide men verder het grootste deel van de polder met koolzaad.

Op 13 september bezocht Lippens het Hazegras. Hij wandelde met de kasteleinen door de Nieuwe Hazegraspolder en zag dat het zaad flink groeide, behalve op de zandige, zuidelijke strook. Hij stelde vast dat de hoevegebouwen van Debock en van D'hert reeds onder dak waren¹³⁶. Debock bouwde zijn hoeve in de zuidoosthoek van kavel 8, beneden de Paulusdijk (C 32-33)¹³⁷. D'hert bouwde het woonhuis en de stallen op de dijk (C 373-374) naast de keet van Lippens, en alleen de schuur beneden

de dijk (C 390).

De winter 1785-86 was tamelijk hard. In de Nieuwe Hazegraspolder leed het koolzaad onder de strenge vorst. Op 2 mei 1786 kwam Lippens in het Hazegras aan. De beschadigde plekken koolzaad herstelden zich vrij goed. Daarop verkocht Lippens op 4 mei 300 hoed van de komende oogst aan Debock, tegen 18 gulden 12 stuivers per hoed. Uit de bepalingen van het kontrakt leren we interessante feiten aangaande de scheepvaart op het Zwin. De verkoper zal het graan leveren „tot op schipsboort ende niet verder”. De koper moest zijn schepen „in gereedheyd houden liggen aende zeesluyse ofte in de oude groote kroke by den nieuwen zeedyck”¹³⁸.

Lippens had in het Hazegras een eigene schuur nodig. Schipper Vossaert uit Moerbeke bracht op 12 juni een lading hout voor het geplande gebouw. De volgende dag werden de fundamenten gedolven, en begon in de zuidwesthoek van kavel 3 de bouw van de schuur (C 531). Middelerwijl naderde de dag van de eerste oogst. In de Hazegraspolder schitterden de gele koolzaadvelden. Op 10 juli om 5 u 's morgens verlootte Lippens ter plaatse de partijen onder de aannemers van het oogstwerk. Tientallen landarbeiders uit Knokke en Westkapelle hebben een gehele week koolzaad gesneden.

Het dorsen nam een aanvang op 19 juli op „acht dennen”, d.i. grote dorszeilen die op de grond uitgespreid lagen. Op 20 juli kon Debock reeds zijn 300 hoed koolzaad inschepen. Het overige zaad verkocht Lippens tegen 23 gulden 15 stuivers. Debock kreeg dezelfde prijs voor zijn oogst. Het graan moest geleverd worden „op waggelwaeter inden Oostendschen vaert”¹³⁹. Lippens vond schippers uit Zelzate en Aardenburg bereid om het koolzaad „naar Brugge te voeren langs de zee”.

Op 25 juli voer schipper Meneve af met 257 hoed, en Vossaert met 605 $\frac{1}{4}$ hoed. De volgende dag vertrokken Pieter Hacke en Pieter Hellens elk met een schip koolzaad. Lippens had nog meer schepen nodig. Op 27 juli reed hij 's morgens vroeg naar Oostende. Daar huurde hij 'Den Dolfijn' van Jan Ockel, en 'De goede hope' van Jan Verdonck. 's Namiddags keerde hij bij de dorsers terug. Het dorsen werd op 29 juli door een storm onderbroken. Het werk eindigde op 4 augustus. Op 5 augustus vertrok de laatste lading koolzaad uit het Zwin. Het stro werd ter plaatse verbrand¹⁴⁰.

Lippens liet middelerwijl het noordeinde van de kavels 2, 3 en 5 scheuren. Deze nieuw ontgonnene wendingen werden in augustus met koolzaad besteld. Lippens oogstte zijn rogge op 8 augustus, en begon op 30 augustus zijn gerst te dorsen. Demeyer zaaide op 11 september 25 G gerst. Laurens Meneve zaaide op 25 september enkele gemeten tarwe, rogge en paardebonden op het noordeinde van kavel 8. De meiers volbrachten hun taak zoals het hoorde. Op 7 november 1786 wandelde Lippens nogmaals over de Nieuwe Hazegraspolder en noteerde vervolgens: „den polder lag schoon droog, en alles gesaeyt en gewaetergrypt”.

In het voorjaar van 1787 wenste Lippens zijn hofstede volledig uit te bouwen. Hij kocht stenen en pannen te Sluis en hout te Moerbeke. Vossaert bracht die materialen in het begin van april. Ondertussen gedijde de oogst in de Nieuwe Hazegraspolder. Op 18 mei verkocht Lippens al zijn koolzaad en zijn gerst aan Debock. De kavels 2, 3, 5 en 6 maten samen 330 G. Daarvan waren er 263 G met de genoemde twee vruchten bezaaid. Debock betaalde 15 pd. gr. „hollants banckgelt” per gemet voor de eerste 150 G, en 15 pd. gr. „vlaems wisselgeld” voor de overige gemeten.

Uit de opsomming van de bezaaide opper-

vlakke blijkt dat Lippens, die in 1786 als eerste vrucht hoofdzakelijk koolzaad geogst had, in 1787 de nadruk op de gerstteelt legde. Op kavel 2 groeide 48 G gerst ten zuiden van de Schaperijkreek, en 34 G koolzaad op het noordeinde. Kavel 3 besloeg op het noordeinde 30 G gerst, in het midden 20 G weide (C 492-500), op het zuideinde 32 G gerst; de overige 170 R omvatten de in opbouw zijnde hoeve van Lippens. Op het zuideinde van kavel 5 (C 254) groeiden 6 G tarwe en 4 G „wortels en aardappels”; tussen de Hazegraskreek en de zeedijk 38 G koolzaad. Kavel 6 was helemaal met gerst bezaaid, ook de magere zandgrond op het zuideinde.

Vanaf 18 mei lagen alle risico's bij de koper, behalve mogelijke hagelschade. Dit risico zouden de twee partijen samen dragen. Het oogstwerk rustte volledig op de koper. Deze mocht wel de nieuwe schuur van Lippens tot mei 1788 kosteloos gebruiken. Ook zou Lippens hem wagens en paarden leveren, tegen 4 gulden per dag en per koppel. De koper en de verkoper namen elk de helft van het gedorsene stro¹⁴¹.

In juni 1787 metsten de werklieden „den kelder en regenback” van Lippens' nieuwe hoeve. In augustus legden ze het dak. Na de oogst van 1787 zaaide Lippens 130 G gerst en een niet nader genoemde oppervlakte koolzaad¹⁴². Maar Dendooven meldt dat in juli 1788, op de hoeve van Lippens, een ploeg van 24 personen 5 dagen lang koolzaad gedorsen heeft.

In het dagboek 'ploeg-ganck' van 1788 heeft de meier van Lippens de bezaaiing van drie kavels genoteerd. De zuidelijke helft van kavel 2 en 5 werd met tarwe en gerst bezaaid. In kavel 5 groeiden er tussen de Hazegraskreek en de zeedijk bonen, gerst en tarwe. In kavel 6 stonden er op het hogere zuideinde allerlei vruchten, verder zomergerst; tussen de Scha-

perij- en de Hazegraskreek gerst en haver; op het noordeinde bonen en tarwe¹⁴³.

In 1788 voltooide Lippens zijn hoeve door het bouwen van een koestal, een paardestal, een kleinere schuur en een varkenstal¹⁴⁴. Daarna verkocht hij zijn keet met bijhorende stal aan D'hert, die deze gebouwen bij zijn hoeve voegde. Uit zijn dagboek blijkt dat Lippens ook in 1789, 1790 en 1791 veel gerst gezaaid heeft. In het najaar van 1791 hadden de 330 G van zijn vier kavels de volgende bestemming: 119 G bezaaid met gerst, 25 G met tarwe, 19 G met rogge. Het overige akkerland zou haver, bonen, wortelen en klaver dragen. Verder waren er enkele gemeten weiland.

16. Eigenaars en pachters van de Nieuwe Hazegraspolder

In 1787 ging Walwein failliet. Van kavel 1 nam Vandesteene $\frac{3}{4}$ over; van het overige vierde kochten Marie Walwein, H. Hubens en Wieland uit Oostende elk $\frac{1}{3}$. In 1788 onderging Debock hetzelfde lot als Walwein. Toen kwam kavel 8 in het bezit van Augustin Piers uit Gent. In 1795 nam de Franse republiek de drie kavels van Croy in beslag. In 1798 kocht Pecsteen kavel 5, en Piers kavel 7. Het Franse Erelegioen kreeg kavel 6. Vandesteene verkocht een paar jaren later zijn deel van kavel 1 aan verschillende, o.a. 28 G 256 R aan Piers, en 27 G 45 R aan Lippens¹⁴⁵.

A. Piers die totdantoe zijn goederen te Knokke liet beheren door zijn ontvanger J.B. Bousson, besloot zijn hofstede op het Hazegras te verpachten. Dendooven bespreekt de pachtbrief van 10 september 1806, bij dewelke Jakob Vincent pachter werd. Het dokument noemt de hoevegebouwen, de verschillende pachtvoorwaarden en de bepalingen aangaande de uitbating. Alle belastingen op riziko's ble-

ven ten laste van de pachter, behalve overstroming door zeewater. Interessant is het te vernemen dat Vincent een schapenkudde van tenminste 100 vruchtbare oaien moest houden¹⁴⁶.

Uit het pachtkontraakt blijkt verder dat de hoeve slechts 25 G weide omvatte. Maar anderzijds weten we uit de rekeningen van de Nieuwe Hazegraspolder, dat Piers het westeinde van de Paulusdijk en van de Zeedijk C pachtte, en bovendien gerechtigd was in $\frac{1}{8}$ van de buitendijkse gronden. Uit de dijkbreuk van 1808 is al gebleken dat het vee van Vincent langs de Korte Straat naar de schorreweiden heen en weer trok. Het vee van D'hert en van Lippens graasde eveneens op de Zeedijk C en de voorliggende schorren. Op het noordeinde van de Lange Straat lag een opril ten behoeve van de trekkende dieren.

Om gemakkelijker het geschot te kunnen innen, detailleert de ontvanger van de Nieuwe Hazegraspolder, in zijn rekening van 1808-09, het bezit van elke gelande.

Eugene Piers		
kavel 7 en 8 = 168 G 166 R	}	197 G 122 R
deel v. kavel 1 = 28 G 256 R		
Ph. F. Lippens		
kavel 2 en 3 = 168 G 166 R	}	195 G 211 R
deel v. kavel 1 = 27 G 45 R		
D'hert		
kavel 4 =		84 G 83 R
Pecsteen		
kavel 5 =		84 G 83 R
Erelegioen		
kavel 6 =		84 G 83 R
Dis van Westkerke 10 G	}	deel v. kavel 1 =
Wielant 7 G 165 R		
Jozef Rabaut 6 G 244 R		
Filip Vanloocke 6 G 212 R		
Totaal		667 G 3 R

Op die manier komt de ontvanger tot een totaal van slechts 677 G, terwijl de totale oppervlakte schotbare grond 694 G bedroeg. We mogen echter niet vergeten dat de zuidoosthoek van de polder bezet werd door het Hazegrasfort en de nieuwe sluisvliet.

Op 26 mei 1810 kochten Sidon Belpaire en Charles Declair uit Oostende samen kavel 6. In 1812 verkocht D'hert kavel 4 aan Lippens¹⁴⁷. Hier volgen de bezitters van de Nieuwe Hazegraspolder volgens de rekening 1813-15 :

Ph. F. Lippens		
kavels 2, 3 en 4	}	279 G 294 R
deel van kavel 1		
E. Piers		
kavels 7 en 8	}	195 G 211 R
deel van kavel 1		
Pecsteen		
kavel 5		84 G 83 R
Belpaire-Declair		
kavel 6		84 G 83 R
Dies Westkerke 10 G	}	deel v. kavel 1
Karel Debats 7 G 165 R		
Jozef Rabaut 6 G 212 R		
Jacques Liebaert 6 G 212 R		
		Totaal 675 G 60 R

Op 26 februari 1819 liet Pecsteen kavel 5 over aan Ph. Jan Lippens. De laatstgenoemde kocht verder nog een paar kleinere percelen. Voortaan was hij, met zijn 375 G 228 ½ R en zijn drie hoeven, veruit de belangrijkste eigenaar en uitbater van de Nieuwe Hazegraspolder¹⁴⁸.

Jakob Vincent overleed in 1833. Zijn weduwe Barbara Gheldof huwde met Filip van Landschoot. Deze ging op 2 juli 1834 een pachtkontraat aan met de toenmalige eigenaar, Eugène Piers. De uitbating was toen 79 ha 18 a 77 ca groot, de jaarlijkse pachtsom bedroeg

5.370 fr. Onder de voorwaarden vermelden we : de pachter is verplicht een aantal wilgentronken te stellen en te onderhouden; de eigenaar behoudt het voorrecht zoveel opgaande bomen te planten als hij wenst.

In 1835 hield Ph. Jean Lippens er mee op zijn hofsteden op het Hazegras door tussenkomst van een kastelein uit te baten, en verpachtte hij een ervan aan Filip Monbaliu en een aan Jakob Quataert. In 1837 overleed E. Piers. Zijn hoeve te Knokke ging over naar zijn dochter Sophie, gehuwd met ridder Ghislain de Ghellinck¹⁴⁹. De kadasterkaart van Popp toont de bewoning van de Nieuwe Hazegraspolder in 1845. De wijk rond het Paulusfort is met 6 woningen aangegroeid : 2 op de Paulusdijk (B 356 en 362), en 4 op de supplementkavels (B 1, 6, 21 en 27).

F. van Landschoot verongelukte in 1855. Volgens de rekeningen van de Nieuwe Hazegraspolder gebruikte de genoemde, en vóór hem reeds zijn weduwe, de schorren van de Zandplaat en van de Zeehondenplaat. Ook de boer van de hoeve op kavel 4 liet zijn schapen op de buitendijkse gronden grazen. Immers Bernard Galle, en na hem zijn zoon Frans, pachtten in de tweede helft van de 19de eeuw de lange strook schorre tussen de zeedijk en anderzijds de Paardenmarktkreek, de Zandkreek en het Dievegat. Op de Stelle B woonde Driessens¹⁵⁰.

In 1874 stierf Barbara Gheldof. Mevrouw de Ghellinck verpachtte in 1875 haar hoeve, die toen ca. 99 ½ ha groot was, aan Jan Ververne, gehuwd met de weduwe van Louis Vandepitte. Na Ververne is de pachter steeds een Vandepitte geweest. De familie Piers de Raveschoot erfde verder de hofstede op kavel 8. Maar in 1963 verkochten de kinderen van Mevrouw Elisabeth Piers de Raveschoot 74 ½ ha aan de hoeve aan de Co. Imm. du Zoute, terwijl ze 22 ha ervan behielden.

Omstreeks 1890 nam Aug. Lippens de hoeven op het Hazegras zelf in uitbating. Hij stelde de heer Roose als 'contre-boer'. Deze richtte o.a. een melkerij op naast de Stelle B. In 1904 werden de drie hofsteden weer verpacht. Sedert het genoemde jaar wonen daar de volgende boeren na elkaar : 1. op de hoeve van kavel vier : Casimir Dombrecht, Cyriel Vandevelde, Jozef Adriaenssens, Gerard Adriaenssens; 2. op de hoeve van kavel drie : Constant van Assel, Leon Lanckriet, Robert Lanckriet; 3. op de Stelle B : Ryckaert, Lucien Lannoye¹⁵¹.

17. De Zoute Polder als waterschap

De eigenaars van de Zoute Schorre stichtten op hun eerste algemene vergadering van 28 juni 1787 een nieuw waterschap. Op die dag werd Ph. F. Lippens verkozen tot dijkgraaf-ontvanger met een jaarwedde van 175 gulden. De gezamenlijke gelanden chonken 100 pd. wisselgeld per kavel om de dijk af te werken en de afwatering in te richten. De kavelsloten en de grachten langs de Konijnendreef werden gedolven. Lippens liet even ten oosten van het Paulusfort een heule over de Paulusvaart bouwen „tot uytwegh der landen” van de Zoute Polder.

Terwijl de Zoute Vaart gegraven werd en de Paulusvaart uitgeruimd, bekeek Lippens op de noordoosthoek van het Goeverneursstuk „het haute brugskan liggende door den steenwegh, waerdoor oud Haesegras polder ende alsnu oock het soute schorre sueert”. Hij vond de bodem van het heulke te hoog en de opening te smal. Hij besloot ernaast een stenen heule van 3 voet breedte, met een behoorlijke diepte, en met een waterstuw te maken. Dit laatste was bedoeld om, indien de Hazegrassluis of de dijk van de Nieuwe Hazegraspolder begaf, het zeewater buiten de Paulusvaart te houden.

Het nieuwe sluisje werd in het voorjaar van

1788 gebouwd. Lippens liet eerst „den steenwegh van Haesegras” opendelven. Ondertussen brachten schippers bouwmetaal tot op de zeedijk van de Nieuwe Hazegraspolder, nl. 16.000 Rupelmondse 'klinckaertsteen' tegen 10 ½ gulden per 1.000, 6.140 gewone Rupelmondse bakstenen tegen 9 gulden per 1.000, 2.100 'brique steen'. Deze stenen werden per wagen naar het werk gevoerd. Dupan metste het sluisje met arduinen 'schofstylen'. Daarna werd de kassijweg hersteld.

De gelanden van de Zoute Polder sloten hun jaarlijkse rekening steeds op dezelfde dag waarop ze de rekening van de Nieuwe Hazegraspolder afwerkten. De eerste rekening van de Zoute Polder werd op 13 mei 1788 afgesloten. Naast de boven aangehaalde onkosten vinden we nog de volgende uitgave. Landmeter J. Debruyne ontving 440 gulden, omdat hij ten behoeve van de gelanden en van het waterschap de kaart en het landboek van de Zoute Polder in zesvoud gemaakt had. Als inkomsten boekte de ontvanger de pacht van de 19 ceinsen, en de reeds vermelde 800 pd. wisselgeld of 5.600 gulden. De eerste rekening vertoonde een batig slot van 1.767 gulden¹⁵².

Vanaf 1 oktober 1788 betaalde Lippens de jaarlijkse recognitie van 300 gulden aan Hergodts. De 5 G, „eertyts gediend hebbende voor gemeene waeteringe der weybeesten”, bleken toch niet 'eeuwelyck' voor de gemeenschap te moeten dienen. Het perceel werd op 12 juni 1789 verpacht aan D'hert en „tot land gebracht”. In de volgende jaren kostten de dijk en de watergang weinig onderhoud. In februari 1794 moest Pecsteen gaten in de Zoute Dijk herstellen. Tegelijk deed hij de zeewering verhogen en opnieuw met zoden bezetten. De Zoute Polder onderhield ook het brugje, dat in de buurt van het Bernaartfort over de Paulusvaart lag¹⁵³.

De inkomsten van de ceins-, duin- en schorrepachten brachten meestal een batig slot mede: overschot in 1790 734 gulden, in 1791 497 gulden, in 1792 237 gulden; tekort in 1793 84 gulden, in 1798 178 gulden; overschot in 1799 15 gulden, in 1800 30 gulden, in 1802 197 gulden, in 1804 410 gulden, in 1805 567 gulden, in 1806 1.026 gulden. De gelanden verdeelden deze aanzienlijke winst. Aan elk van de 8 gangen werd 100 gulden toegewezen¹⁵⁴.

Ondertussen waren een paar kavels naar andere eigenaars overgegaan. D'hert kocht de kavel van Debock. De Franse republiek nam de drie kavels van Croy in beslag. Daarvan kocht Pecsteen er twee, en kreeg het Erelegioen er een. Het waterschap boekte in 1807 een winst van 418 gulden. In het najaar van 1807 spoelde de zee over de Zoute Dijk. Pecsteen bezocht de Zoute Polder „ter causen van d'overstrominge inde maend october 1807". Het herstellen van de zeekering kostte 174 gulden.

Drie maanden later, nl. op 15 januari 1808, is „de doorbraecke van de zelve dycken voorgevallen". Delen van de Zoute Dijk werden weggeslagen. Opnieuw stroomde er zeewater de Zoute Polder binnen. Meier Andries Dhondt nam de leiding van het dijkwerk, dat duurde tot 7 maart. Jacob Constant met zijn mannen uit Westkapelle, en Jan Anthuenis met zijn Knokkenaars hebben de bressen gedicht. De volgende boeren leverden vervoer met kar en paard: Jakob Vincent, Pieter Housaert, Karel Debats, Jan Daeze, Pieter Keukelinck en Pieter Devriendt, kastelein van Lippens.

De Poppkaart die de situatie van ca. 1845 weergeeft, toont een groot wiel met een kraagdijk op het noordeinde van de Konijnenweg. Deze put is vóór enkele jaren opgevuld. Daar bevindt zich thans het Astridpark. Even ten noorden van het Paulusfort, op de oostzijde

van de huidige Bronlaan, ligt een moerassige laagte, het overblijfsel van een dijkbreuk. Een van de genoemde twee wielen moet uit 1808 dateren. Ook de dijk die de waterput tussen de Korte Duinen beschermde werd op 15 januari 1808 vernield. Het waterschap herbouwde deze dijksector niet meer. De waterput bleef „gemeene met de zee".

Het herstellen van de Zoute Dijk kostte in totaal 2.474 gulden. Geen wonder dat de rekening van 10 mei 1808 sloot met een tekort van 1.889 gulden. De vergaderde gelanden schoten 264 gulden per kavel, te innen vóór 1 juli 1808. Een zekere Dangets uit Parijs, die de kavel van het Erelegioen gekocht had, weigerde zijn geschot te betalen. Ter gelegenheid van het dijkwerk van januari 1808 was A. Dhondt tot sluismeester verkozen, met een jaarwedde van 25 gulden.

Batig slot in 1809 533 gulden, tekort in 1810 495 gulden. Daarna ontving de Zoute Polder 825 gulden van het departement Leie terwille van de in 1808 geleden schade. Toen de gelanden op 11 juni 1811 een overschot van 423 gulden vaststelden, besloten ze voortaan telkens 40 gulden te verdelen aan degene onder hen die de jaarlijkse vergadering bijwoonden. In 1812 en 1813 hebben Knokkenaars de Zoute Vaart helemaal herdolven. In november 1816 liet A. Dhondt een heule van de Zoute Vaart herstellen. Hij haalde rijshout uit de Oude Hazegraspolder, nl. „uyt den bosch tot Knocke competerende Baron Pecsteen", om de oevers van de watergang te versterken.

Overschot in 1812 359 gulden, in 1813 362 gulden, in 1815 273 gulden, in 1817 229 gulden, in 1818 209 gulden, in 1820 19 gulden¹⁵⁵. Daarna werd er geen algemene afrekening meer gemaakt. Evenals in de Nieuwe Hazegraspolder, nam Boschman ook hier tijdelijk de leiding waar. Uit zijn aantekeningen blijkt

dat de Zoute Vaart en de Paulusvaart ieder jaar gereinigd werden. In 1831 vernieuwde men de schuifdeur van het sluisje van de Hazegrasstraat¹⁵⁶.

Enkele jaren later achtte de Belgische staat het nodig, ten noorden van Knokke langs de zee, een „post du Service du Sauvetage et de la Douane” in te richten. Zonder de eigenaars van de Zoute Polder te raadplegen bouwde het Ministerie van Binnenlandse Zaken in 1840 een houten barak op de zeeoever, ongeveer 100 m ten oosten van de westgrens van de Zoute Polder. In dit gebouwtje bracht men een boot onder, die diende voor de douane- en voor de reddingsdienst.

De voornaamste gelanden, nl. de weduwe van Ph. Jean Lippens en Rosalie Coppens, weduwe van Eugene Piers de Raverschoot, protesteerden op 28 maart 1840 tegen het optreden van het ministerie, dat tegen hun eigendomsrecht indruiste. Daarna werd een prijs per ha bedongen tegen dewelke de Staat het stukje duin, waarop de barak stond, gekocht heeft¹⁵⁷. Algauw vormden de bedienden van het Reddingsstation een pad dat, doorheen de duinen en de pannen, van de dorpskom naar de zee kronkelde.

De reeds aangehaalde kaart vertoont zoals gezegd twee dijkbreuken. Een ervan dateert uit 1845. Op 12 december, om 1 uur 's nachts, brak de zee door de Zoute Dijk. Het zeewater overspoelde een groot deel van de Zoute Polder. Dadelijk werd de alarmklok geluid om de weerbare Knokkenaren naar de plaats van het onheil te roepen. De bres had een breedte van 25 m. Deze was om 4 uur in de namiddag weer dicht. De vloed heeft op de bewuste dag de meeste huizen van het Zoute zwaar geteisterd¹⁵⁸.

Toen in 1854 Engeland en Frankrijk in de Krimoorlog betrokken geraakten, ontstond er een gespannen politieke toestand in Europa.

Het Ministerie van Oorlog besloot „een yzeren schip die tot vierbaken dient” te leggen ter hoogte van het Zwin. Dit lichtschip lag vóór de Paardemarkt en kreeg als opdracht de vlootbewegingen vóór de Scheldemonding te signaleren. Verder moest er een verbinding met de kust en met de hoofdstuk tot stand gebracht worden. Er bestond reeds een telegraaflijn van Brussel naar het station van Brugge.

E. Cumps, kommandant van de genie te Oostende, schreef op 3 augustus 1854 naar August Lippens dat het Ministerie van Oorlog besloten had de reeds bestaande telegrafische verbinding van Brugge tot Knokke door te trekken, en te Knokke een telegraafbureel te bouwen : „le bureau de l'employé dans ce dernier endroit (= Knokke) devrait être construit dans les dunes à proximité de la baraque du sauvetage”. Hij vroeg de verkoop van een duintop, gelegen ca. 100 m ten oosten van de hoogte waarop het Reddingsstation stond. In zijn antwoord stelde Lippens dezelfde prijs per ha als voor het perceel dat de Staat in 1840 gekocht had.

Op 31 augustus vroeg Cumps dat de Zoute Polder nog de volgende twee percelen zou afstaan : 1. een ruimte, „en zône découverte”, tussen het geplande bureel en de zeeoever, gericht naar het noordoosten, nl. naar het lichtschip van de Paardemarkt; 2. het wegje door de duinen, dat de dorpskom met het Reddingsstation verbond. Tenslotte verkocht de Zoute Polder op 31 mei 1856, vóór notaris Fraeys te Brugge, 3 ha 2 a 25 ca, tegen de prijs van 1.511,25 fr. nl. 225 m² voor het telegraafbureel, 2 ha 60 voor de opene strook, en 40 a voor het duinenpad, dat voortaan met het bureel verbonden werd¹⁵⁹.

Na het einde van de Krimoorlog (1856) geraakte het Telegraafbureel van Knokke in onbruik. Maar het lichtschip van de Paardemarkt wees verder de weg aan de schepen, die de

Schelde in- en uitvoeren. Middelerwijl groeide het aantal en de tonnemaat van de vaartuigen. De loodsdienst vroeg, ten behoeve van de grote zeeschepen, aan het Ministerie van Binnenlandse Zaken de bouw van een vuurtoren te Knokke. Ingenieur E. Piens kreeg opdracht dit werk uit te voeren. Op 14 maart 1870 lichtte hij A. Lippens in dat hij weldra te Knokke een lichtbaken zou bouwen op het perceel dat, volgens de verkoopakte van 31 mei 1856, aan de Staat toebehoorde.

Zijn brief vermeldt ook het volgende feit: „une chaussée pavée vient d'être construite au travers des dunes de Knocke à la mer". Deze weg was kort tevoren gebouwd op de grond van de Zoute Polder. Hier gaat het om de zogenoemde Zeeweg, de eerste voorloper van de huidige Lippenslaan, die ca. 100 m ten oosten van de westgrens van de Zoute Polder gelegd werd, en die 60 m ten westen van het Telegraafbureel, d.i. buiten het perceel van de Staat, op het strand uitmondde.

De lichtbaken werd tenslotte in 1871 gebouwd 40 m ten noordoosten van het Telegraafbureel. De Vuurtoren van Knokke stond 100 m ten oosten van de Zeeweg, maar was er toch mede verbonden door middel van het reeds genoemde duinenwegje. Na het aanleggen van de pijlrechte kalsijde verloor het kronkelend pad vlug aan betekenis. Het Ministerie van Binnenlandse Zaken stelde aan de Zoute Polder een grondruil voor: de Staat doet afstand van de „sentier acte 1856" met een breedte van 3 m; het waterschap staat het terrein van de Zeeweg met een breedte van 15 m af. De zaak werd op 29 december 1883 beklonken. Daarna legde men een vertakking van de Zeekalsijde naar de Vuurtoren, en geraakte het boven genoemde pad in het duinenlandschap verloren¹⁶⁰.

Omstreeks 1875 begonnen zomergasten het strand van Knokke te bezoeken. In de buurt

van de Vuurtoren werden de eerste houten drankgelegenheden opgericht. De belangstelling voor de duinen van het verre Knokke groeide gaandeweg. Van Bunnen, Dumortier en Verwee voorzagen een voorspoedige toekomst voor de ontluikende badplaats. Op 11 oktober 1887 slaagden ze erin 34 ha 5 a 58 ca duinengrond tegen 1.000 fr. per ha van de Zoute Polder af te kopen. Dit terrein bestond uit: 1. de lange smalle strook tussen de Zeeweg en de westgrens van de Zoute Polder, van de zee tot ca 150 m ten noorden van de kerk; 2. het driehoekje tussen de Vuurtoren en de Zeeweg; 3. het stuk tussen de zee, de Vuurtoren, de Zeeweg en de reeds geplande Zoutelaan, tot tegen gang 8. De gelanden besloten 30.000 fr. onder elkaar te verdelen¹⁶¹.

Nadat de Zoute Polder op beide zijden van de Lippenslaan gronden verkocht had, eerst aan Van Bunnen en Co, en daarna aan anderen, rezen villa's en hotels op langs de genoemde straat. Een definitieve en duidelijke scheiding tussen de duinen van het Hazegras en de duinen, die over de westgrens lagen en die toen aan Mevr. Serweytens behoorden, werd onontbeerlijk. Mestdagh en Vandefackere legden op 9 november 1894 de grens vast op een kaart. Ze vonden op de meermaals aangehaalde westgrens van het Hazegras „sur une certaine partie les tronçons de haie vive dénotant clairement une ancienne délimitation". De twee landmeters hebben deze grens als definitief genomen en palen erop geplant. De bewuste lijn ligt op het noordeinde 120 m ten westen van de Lippenslaan, en op het zuid-einde 95 m. Deze lijn kan men op de huidige kadasterkaart nog onderkennen tussen de bebouwde percelen¹⁶².

Van Bunnen en Co verkavelden geleidelijk hun duinen. Volgens de zoëven aangehaalde kaart stonden er in 1895 reeds een twintigtal

woningen op de westzijde van de Zeeweg, en waren de Leopoldlaan, de Kustlaan en de Dumortierlaan al gevormd. Toen de eigenaars van de Zoute Polder de vlugge opkomst van de badstad Knokke bemerkten, besloten ze hun gemeenschappelijke gronden niet meer aan een of andere vennootschap te verkopen, maar ze zelf te verkavelen.

In 1908 werd de Compagnie Immobilière du Zoute gesticht. De Zoute Polder droeg 68 ha 5411 van zijn eigendom bij. Het gaat hier om het westelijk deel van de Kleine Vlakte, van de vroegere Zoute Schorre, van de Blinkaartduinen, alsook om de Brabantse Panne. Op 29 april 1909 verkocht de Zoute Polder verder vier stukken grond aan de CZ: 1. het oostelijke deel van de Kleine Vlakte; 2. het westelijke deel van de vroegere Zandplaat; 3. het oostelijke deel van de Blinkaartduinen; 4. de cijnsen 3 en 4 van de Zoute Polder.

Op 1 april 1921 stond de Zoute Polder 6 ha 2012 gratis af aan CZ. Deze grond had men in 1909 bij de opsomming van de percelen vergeten te vermelden. Tenslotte verkocht de Zoute Polder op 3 december 1930 zijn laatste bezit aan CZ, nl. de Zoute Dijk, die 1 ha 3210 groot was, en beëindigde zodoende zijn bestaan als waterschap¹⁶³.

18. De uitbating en de bewoning van de Zoute Polder

De herhaalde ordonnanties, die verboden de Oost-Duinen te beweiden, konden nooit lange tijd verhinderen dat het vee van de kustbewoners weer de pannen ging afgrazen. Nadat in 1734 de pachttermijn van het Vrije ten einde liep, verpachtte de ontvanger van de Domeinen de verschillende duinsectoren aan de meestbiedende. We stipten reeds aan dat de duinen van de Zoute Schorre onder het beheer van de

Domeinen geraakt waren.

In de 18de eeuw ontstond de gewoonte dat de hoofdman van Knokke het duinlandschap, dat zich uitstrekte van de grens met Heist tot aan het Paulusfort, globaal in pacht nam ten gerieve van de 'gemeentenaeren', die elk een paar stuks vee in de pannen lieten grazen. Toen Ph. F. Lippens in 1787 het beheer van de Zoute Polder op zich nam, was hoofdman Sebastiaan Nachtegale pachter van de bedoelde duinen tegen 47 pd. gr. per jaar. Eerst moest uitgemaakt worden welk deel van de genoemde som aan de Zoute Polder toekwam. Daarna verpachtte Lippens op 1 mei 1788 de duinen van de Zoute Polder aan Nachtegale tegen 63 gulden per jaar.

We weten reeds dat Hergodts op 8 december 1786 de Zoute Schorre met haar duinen weer aan de rechtmatige eigenaars overliet. Deze vonden daar 22 percelen, die reeds geruime tijd door de Domeinen aan een aantal personen vercijnst waren. De cijnspachter mocht op zijn perceel gebouwen oprichten en houtgewas planten. Dank zij de kaart van J. Debruyne van 28 oktober 1787 en de eerste twee rekeningen van de Zoute Polder kunnen we de 22 cijnsen met hun gebruiker situeren.

De 22 cijnsen van de Zoute Polder 1787-1788

cijns- nr	opper- vlakte	kadaster- nr	aard van het vercijnste perceel
1	628 R	A 190-191	met huis, deel van gang 2
2	246 R	A 183-184	gebruikt door Simon Goethals
3	139 R	C 3	met huis bewoond door S. Goethals
4	598 R	C 1	gebruikt door Jakob Hoesaert

cijns- nr.	opper- vlakte	kadaster- nr.	aard van het vercijns- perceel
5	928 R	A 298	met huis bewoond door J. Hoesaert
6	497 R	A 163 west	deel van gang 4
7	514 R	A 81 oost	deel van gang 5
8	462 R	A 501-509	gebruikt door Augustijn Bogaert
9	318 R	A 498-500	met huis bewoond door Frans Lafosse
10	185 R	A 491-497	met huis bewoond door Jan Neyts
11	225 R	A 486-490	met huis bewoond door P. Hoesaert
12	117 R	A 475-485	met huis bewoond door A. Bogaert
13	51 R	A 472-474	met huis bewoond door L. Kempenaere
14	44 R	A 460	met huis bewoond door S. Tyssens
15	36 R	A 450-451	met huis bewoond door P. Bollaert
16	78 R	A 447-449	met huis bewoond door F. D'ooster- linck, „eene herber- ghe byde kercke van Knocke”.
17	68 R	A 331-332	met huis bewoond door Jan Ampe
18	342 R	A 327-330	met huis bewoond door Jan van Holle- beke
19	264 R	A 457-463	met huis bewoond door N. Deneve
20	106 R	A 454-456	met huis bewoond door P. Bollaert
21	97 R	A 471	gebruikt door Pieter Bollaert
22	183 R	A 465-470	met huis bewoond door Frans Debrock

Vijftien cijnsen, nl. de nummers 8 tot 22, lagen op de noordzijde van de Papenpolder, tussen de west- en de oostgrens van de Zoute Polder. Daarvan droegen er 13 een woning, die het noordelijk deel van de dorpskom uitmaakten. Deze wijk stond op de zuidelijke helling van de landduinen. De bewoners hadden hun perceel met hagen afgezoomd en trachtten op de magere grond wat groenten te kweken. Zeven van de bedoelde percelen waren door de Domeinen verpacht zonder cijnsbrief. De pachtbrief van cijns 19 werd in 1727 uitgegeven, die van de nummers 10, 15, 18 en 20 in 1735, die van cijns 9 in 1764, die van cijns 17 in 1781. De termijn ervan varieerde van 27 tot 30 jaar.

Dit alles betekent niet dat de bewoners reeds even vele jaren op hun perceel woonde als hun cijnsbrief bestond. Het gebeurde immers meermaals dat een zoon of een tweede echtgenoot de bestaande cijns overnam. De herberg Weiman is ca. 1685 gebouwd. Verder aanvaarden we dat de huizen op de cijnsen 10, 15, 18, 19 en 20 tenminste even oud waren als hun cijnsbrief, en dat de tussenliggende huizen op de nummers 11, 12, 13, 14, 17 en 21 ook uit de eerste helft van de 18de eeuw stammen.

Uit voorgaande paragrafen weten we dat er in het vierde kwart van de 18de eeuw, ten zuiden en ten oosten van het Paulusfort, in een straal van ongeveer 500 m reeds een tiental hoevekes stonden. Daarnaast leert de kaart van Debruyne ons : de cijnsen 4 en 5 dateren al uit 1761, de nummers 2 en 3 uit 1764; op cijns 1 bevond er zich reeds vóór de indijking een hoeveke. Hier vernemen we bijgevolg dat reeds in het midden van de 18de eeuw Knokkenaars gingen wonen op de noordhelling van de Blin-kaartduinen.

Lippens hield ieder jaar een zitdag in het dorp, waar de cijnspachters hem hun pacht vol-

deden. In 1788 bezorgde hij aan de meesten van hen een nieuwe cijnsbrief met een termijn, die varieerde van 27 tot 29 jaren. In hetzelfde jaar verpachtte hij voor 30 jaar zijn eigene gang nr. 4 aan J. Hoesaert tegen 25 pd. 16 sch. 8 gr. per jaar. De pachter moest de grachten onderhouden, mocht allerlei houtgewas planten, maar het werd hem verboden gebouwen op te richten¹⁶⁴.

Piers gebruikte de schorren buiten de Zoute Dijk ten behoeve van de schapen, die hij hield op zijn hoeve in de Nieuwe Hazegraspolder. Na Nachtegale pachtten de volgende meiers de duinen van de Zoute Polder tegen 70 gulden per jaar. Jammer genoeg beschikken we niet over gegevens betreffende de uitbating van de eigenlijke polder. Het lijkt echter geen twijfel dat de lichte grond slechts magere graansoorten kon opbrengen, en dat de bewoners van het Zoute hun bestaan vooral in de veeteelt moesten zoeken.

Ziehier de bewoning van de Zoute Polder volgens Popp (1845). Na 1787 zijn de volgende hoevekes gebouwd: A 205, 238, 262 en 269 op de gangen 1, 2 en 3; A 7, 18, 39, 42, 55, 79, 88, 104, 115, 124, 128 en 142 op de 5 kavels ten westen van de Konijnenweg. De gangen 1, 2 en 5 zijn na de inpoldering in talrijke perceeltjes versplinterd, vooral gang 5 waar er in 1845 reeds 8 woningen stonden.

We vinden ook details aangaande het materiaal, dat de cijnspachters gebruikten om hun woning te bouwen. Een weduwe moest in 1837 haar 'huyzeken' afbreken, dat onder het vliegende zand dreigde bedolven te geraken. In 1844 vroeg ze aan de Zoute Polder de toelating om opnieuw een woning te bouwen. In afwachting dat ze een antwoord kreeg, heeft ze „een stroeyen hutte geplaest alwaer haer huys voortyds gestaen heeft”. In 1848 bouwde een persoon naast zijn huis voor zijn zoon een

woning, „waer van het vierkante alreeds geplaseert is in houten stylen, en om verders met leem te beplakken”¹⁶⁵.

Een landmeterskaart geeft inlichtingen aangaande enkele eigenaars van de Zoute Polder in het midden van de 19de eeuw. In 1858 werden de kavels 3 en 6 te koop gesteld. Uit de beschrijving blijkt dat de gangen 2 en 4 toen aan Eugène Lippens, gang 5 aan Adriaan van Landschoot, gang 7 aan verschillenden toebehoorde. De plakbrief bepaalde duidelijk dat elke gang „is voor een 8ste deel gerechtig in eene groote uitgestrektheid van gemeene duine gronden en veel bebouwde cheinsen”, en dat dit aandeel mede verkocht werd¹⁶⁶.

Hier moeten we even de noordgrens van het Zoute bekijken. Gedurende enkele eeuwen was de kustlijn tussen Heist en Muide, onder invloed van de sedimentatie, gedurig noordwaarts verschoven, en waren de duinen van Knokke steeds breder aangegroeid. Maar in het begin van de 19de eeuw wijzigden zich de zeestromingen. Ten oosten van Heist begon de vloed de strandoever weer af te halen. Het bestuur van de Zoute Polder stelde op 29 januari 1878 vast dat zijn duinen sedert 1839 over een diepte van 210 m weggespoeld waren¹⁶⁷.

Op 17 augustus 1878 berekende Bruggen en Wegen een achteruitgang van 2,70 m per jaar sedert 1856, het jaar waarin het terrein van het Telegraafbureel afgemeten werd. Het groot verlies aan duinen tussen Wenduine en Knokke verplichtte tenslotte het Landsbestuur zich om het probleem te bekommeren. Metingen werden verricht. F. Lützenrath, vuurtorenwachter van Knokke, stelde vast op 27 januari 1884: op 26 januari 1875 bevond de voorgevel van de toren zich op 73 m van het strand, nu nog 45 m. Bruggen en Wegen rapporteerde in januari 1884: de loods van de Reddingsdienst is al drie keer achteruitgesteld, de laatste keer in

1870 op 105 m van het strand; hij staat thans op 52 m van de zee¹⁶⁸.

Nadat de Zoute Polder in 1887 de noordwesthoek van zijn gebied aan Van Bunnan en zijn vennoten verkocht had, bleef het bestuur van het waterschap bezorgd om het landverlies op zijn noordgrens. Het afspoelen en het vervliegen van het zand ging immers ook ten noorden van de Kleine Vlakte verder. In 1890 besloot de Staat „un perré en briques” te bouwen om de meest bedreigde sektor, nl. de duinen rond de Vuurtoren, te beschermen.

In 1908 reikte de stenen dijk al van de Vuurtoren tot 500 m oostwaarts. In het genoemde jaar was men ermee bezig de dijk verder oostelijk door te trekken. In de nacht van 22 op 23 november 1908 joeg een hevige storm de golven over de dijk in aanbouw, en vernielde grotendeels het bouwwerk en de achterliggende duinenrij. Verder oostelijk was het zand 20 m diep weggehaald. Ook ten westen van de Vuurtoren was de schade aan de duinen aanzienlijk. Na de storm spoelde de zee totaal de voet van het Reddingsstation, dat in 1889 nog op 39 m van het strand stond¹⁶⁹.

19. De Generaliteit van de Hazegrassluis

De Hazegrassluis werd in 1785 gebouwd op bevel van het Oostenrijkse landsbestuur. De politiek van de Oostenrijkers streefde ernaar om het bouwen van werken voor algemeen nut door de gemeenschap te laten dragen. We veronderstellen bijgevolg dat een openbaar werk als dit van de Hazegrassluis door het landsbestuur of door het Brugse Vrije bekostigd is. De volgende feiten bevestigen onze veronderstelling: 1. bij KB van 21 januari 1818 schenkt de Nederlandse regering de Hazegrassluis „met last van onderhoud” aan zes waterschappen of gegroepeerde wateringeng, nl. Eiesluis en

Reigaarsvliet, het Hazegras, Oostkerke, Godefrootspolder, Greveninge en Volkaartsgote; 2. het KB van 4 juli 1819 staat ook het sluishuis van de Hazegrassluis aan de genoemde zes wateringeng af.

Zodra de eigendom en het onderhoud van de Hazegrassluis aan de zes waterschappen toekwamen, waren deze verplicht een gemeenschap te stichten: de Generaliteit van de Hazegrassluis. Hun grondgebied omvatte 30.084 G (13.308 ha 3166), die een geschot per ha betaalden. De wateringeng ten oosten van het Zwin sloten niet bij de generaliteit aan, maar stortten toch hun bijdrage. De provincie West-Vlaanderen heeft op 13 april 1824 de Hazegrasstraat met haar bruggen aan de generaliteit afgestaan. Verder zijn nog de volgende zaken naar Hazegrassluis overgegaan: de Zwarte Sluis met het sluishuis, de Hoekevaart, het Oud Zwin en de Izabellavaart¹⁷⁰.

De generaliteit werd geleid door het volgende bestuur: een voorzitter, een afgevaardigde uit ieder van de zes wateringeng, en een ontvanger. Deze direktie inde een apart geschot per ha. Met dit geld onderhield ze de bovengenoemde gemeenschappelijke uitrusting, en betaalde ze de ontvanger en de twee sluiswachters. Overigens bleven de zes wateringeng zelfstandig. Ze behielden elk hun eigen bestuur, en zorgden elk voor hun eigen watergangen en wegen.

In het tweede kwart van de 19de eeuw was Pieter Drubbele ontvanger van de Hazegrasluis. Het geschot bedroeg 20 cent in 1823, 15 cent in 1824, 10 cent in 1827, 10 cent in 1828, 34 cent in 1831. Vanaf 1831 besloot de direktie de rekening telkens over een periode van twee jaren te laten lopen. Deel 1 specificeert de inkomsten en de uitgaven van de voorbije periode, en maakt de balans. Deel 2 begroot de middelen en de onkosten voor de

volgende twee jaren.

Na 1830 bemoeilijkten de Nederlanders de afwatering van de polders in de grensstreek. De Belgische regering liet toen een volledig nieuw afwateringskanaal graven, dat met sterke zeesluizen te Heist uitmondt. Sedert 1843 vloeit de streek ten noorden van Brugge langs het Leopoldkanaal of Vaart van Zelzate af. Tengevolge van dit graafwerk was een groot gedeelte van de wateringen van Oostkerke en van Eiesluis-Reigaarsvliet van de Hazegrassluis afgesneden. Vanaf dit ogenblik bedroeg de oppervlakte van de zes wateringen :

Eiesluis-Reigaarsvliet (verenigd in 1735)	3.080 ha	5.594
Greveninge	791	8.364
Oostkerke	671	3.008
Hazegraspolders	360	5.299
Volkaartsgote	333	9.878
Godefrootspolder	55	7.394
	<hr/>	
	5.293 ha	9.537

Volgens het reeds aangehaalde akkoord van 7 juni 1849 mochten 2.174 ha Zeeuwse grond hun water langs de Hazegrassluis lozen, mits het betalen van een jaarlijks geschot van 0,50 fr. De ontvanger van de Passluis stond in voor het voldoen van die bijdrage. Vanaf 1849 deed de generaliteit ieder jaar onkosten „dienende tot den aflos der Zeeuwsche wateren”. In de periode 1849-50 werden de watergang langs de Cantelmolinie en de Vuile Vaart herdolven, om een uitweg te verschaffen aan de polders rond Sluis. Tegelijk herstelde men de „vloet en secours deuren” van de Hazegrassluis.

Het gewone geschot van de 5.293 ha bedroeg 0,30 fr. Toch boekte de generaliteit in 1850 een tekort van 577 fr. In de bedoelde periode hield Frans Boone toezicht op de Haze-

grassluis, en Jan Pintelon op de Zwarte Sluis. Hun jaarloon beliep 250 fr. Wegens „surcroy van werk” bracht men de wedde van ontvanger Pieter Drubbele van 300 op 400 fr. In 1853 herbouwde de generaliteit 3 heulen in baksteen, nl. twee in de Vuile Vaart en een in de Linievaart. De genoemde twee watergangen kregen een breedte van 3,5 m.

Na de reeds besprokene algemene inspectie, die op 20 maart 1854 in de sluisgeul en in het Zwin gehouden werd, reinigde men grondig de genoemde twee waterlopen. In 1853 werd J. Jonckheere ontvanger van de Hazegrassluis. Het geschot van de Belgische en van de Nederlandse wateringen bleef nagenoeg ongewijzigd. De rekening vertoonde meestal een batig slot. In 1855 kocht de generaliteit voor 180 fr. een boot van 5,5 m lengte en 1,80 m breedte om te „mergelen in de gueule en het Zwyn”.

Hoewel de sluizen van Heist sedert 1843 als uitwateringspunt werkten, verrichtte de generaliteit van het Hazegras in de periode 1855-60 nog grote onkosten om haar lozingspunt aan zijn taak te doen beantwoorden. De zeesluis, ook 'bescherm-sluis' geheten, bestond uit twee kokers, die moesten vernieuwd worden. Men bouwde eerst een kofferdam vóór „den westerschen koker” om „den inloop van 't zeewater te voorkomen”, en vervolgens werd de deur hersteld.

Daarna stelde men vóór de andere koker een nieuw „schof met coulissen”. De schuurkom werd verbreed en verdiept, op beide oevers ervan werden de dijken verzaard. Veel zorg werd besteed aan de sluisvliet. De generaliteit kocht een tweede boot om in de geul en in het Dievegat alle strekdammen en hindernissen uit te baggeren. Al deze werken eisten in 1857 een bijkomend geschot van 1 fr. zowel vanwege de Belgische als van de Nederlandse wateringeng, en in 1859 van 0,50 fr.

Ondertussen was de Hazegrasstraat reeds lang geen steenweg meer. Kort na 1830 kon de generaliteit niet verhinderen dat de kasseien door de omwonende boeren uitgebroken en voor eigene doeleinden gebruikt werden. De straatweg was herschapen tot een begroeiide aardeweg. De boer van Vijfhuizen, Sebastiaan Nachtegale, pachtte vanaf 1859 de Hazegrasstraat. In 1861 verkeerde „de straet leidende van de Schaepbrugge naer de sluize” in zulke slechte toestand, dat het waterschap verplicht was enkele karren zand aan te brengen. Verscheidene rekeningen bevatten de post „vermarken der putten in de zandstraet”.

In 1861 trad Edmond Jonckheere in dienst als ontvanger. C. van Caloen was directeur. De heulen van de Cantelmovaart en van de Vuile Vaart werden op tijd en stond hersteld of herbouwd; de Linievaart kreeg de nodige delfbeurten. De generaliteit bleef winst boeken. De direktie verminderde het gewone watergeld tot 0,05 fr. maar streefde toch ernaar om een reserve aan te leggen. Het waterschap wenste immers „de legging van den nieuwen steenweg, beginnende aen dezen van Westcapelle naer Sluis en leidende naer de Hazegras-sluis”.

Het bestuur voorzag een som van 5.000 fr. om in 1867-68 het geplande werk te beginnen. In de begroting voor 1869-70 werd nogmaals een uitgave van 5.000 fr. voor de nieuwe kalsijde voorzien, maar tegelijk een „subsidie kalsijde naer het Hazegras” van 5.000 fr. vanwege de gemeente Knokke. Tenslotte geraakte de Hazegrasstraat voor een tweede keer met kasseistenen belegd¹⁷¹.

Hoewel de Hazegrassluis sedert de aanleg van de Willem-Leopoldpolder hoegenaamd niet meer langs het Zwin kon uitwateren, werd de gemeenschap eerst door het KB van 27 juni 1880 ontbonden. Het KB van 9 oktober 1889 voegde alle gronden ten oosten van het Leo-

poldkanaal samen tot een nieuwe gemeenschap: het Oostwaterschap van de Leopoldsvaart. De nieuwe organisatie verschilt niet veel van de vorige. De direktie zorgt voor de voornaamste watergangen en houdt een aparte rekening. Maar de ontvanger Eiesluis-Reigaarsvliet int het gezamenlijke watergeld. Overigens blijven de onderscheidene wateringen zelfstandig.

Tengevolge van het feit dat de Staat de Zwin-schorren tijdelijk in beslag genomen had, werd er in de Willem-Leopoldpolder geen waterschap gesticht. Het KB van 1889 bepaalde echter dat de genoemde polder bij het Oostwaterschap mocht aansluiten, zodra de gelanden een watering gevormd hadden. In 1890 trad het volgende bestuur in dienst bij het Oostwaterschap, voor een eerste termijn van zes jaren: voor Eiesluis-Reigaarsvliet J. van Caloen en Louis Gilliodts, archivaris van de stad Brugge, voor Oostkerke J.B. Slabbinck, voor Greveninge Eugène Decock, voor de Hazegraspolders Eugène Lippens. Etienne Jonckheere werd ontvanger¹⁷².

Bijlage

Ordonnances des Pays-Bas Autrichiens, 3de serie, deel 3, p. 622.

Brussel, 13 december 1786:

Règlement pour l'éclusier de l'écluse Isabelle au Haezegras.

Cette écluse de mer, destinée à évacuer les eaux d'une grande étendue de pays d'un niveau fort bas, demande par cette raison une surveillance et de beaucoup de circonspection et d'attention; l'éclusier sera obligé en conséquence:

1. De rester constamment jour et nuit à cette écluse sans pouvoir s'en absenter sans une permission expresse de celui ou de ceux qui

seront chargés de la surveillance.

2. Il ne pourra, sous aucun prétexte que ce puisse être, laisser ou faire manœuvrer son écluse qu'en sa présence.

3. Il devra en tout tems avoir soin que les portes de flot busquées soient constamment ouvertes à chaque basse marée et cela au moment que le niveau des eaux est parvenu à la hauteur de celles du pays, et si pour remplir cet objet il se rencontre quelque obstacle difficile à ôter, il pourra, dans ce cas, prendre des ouvriers à journée pour en débarrasser les portes, dont l'import lui sera remboursé, en faisant conster de la nécessité où il s'est trouvé de la quantité d'ouvriers et du tems qu'ils auront été employés.

4. Si malgré toutes les peines qu'on se seroit données pour ôter ces obstacles qui empêcheroient de fermer les portes, on n'avoit pu y parvenir, et que, soit par cette circonstance ou toute autre, on ne pouvoit pas les manoeuvrer, il aura soin d'en prévenir d'abord et sans délai ses supérieurs en leur envoyant un rapport détaillé et circonstancié de ce qui est arrivé, et dans l'entretems il laissera descendre à la rencontre des marées les vannes et poutrelles de l'écluse, pour empêcher que les eaux salées ne se communiquent dans le pays.

5. Il sera obligé de dresser et d'envoyer à ses supérieurs, à la fin de septembre de chaque année, un état estimatif des réparations qu'il y aura à faire, non seulement à l'écluse, mais aussi à la maison qu'on se propose de bâtir pour son logement et des livrances en ustensiles, goudron, brosses et autres qui seroient nécessaires, lequel état il devra accompagner d'un mémoire pour en faire connoître la nécessité; il veillera avec soin aux ouvriers que l'on enverra pour travailler, en dressera les listes des journées, aura soin que les ouvrages soient bien et solidement exécutés et que tous les matériaux

que l'on y emploiera soient de bonne qualité.

6. Il devra, pendant les trois premières années qu'il exercera son emploi, goudronner tous les bois, cordages, poulies exposés aux injures du tems, après les avoir bien nettoyés, et les brosses et goudrons nécessaires pour cet effet lui seront fournis sur ses états comme il est dit.

7. Il fera tous les ans, au mois de mars, la visite de tous les fossées et ruisseaux de décharge des paroisses de Dudzeele, Knocke, Westcapelle, Hoeke, Oostkercke, Damme, Moerkercke et de Lapscheure, il dressera un rapport de cette visite, dans laquelle il détaillera tous les défauts et obstacles qui pourroient occasionner quelques empêchemens à la libre décharge des eaux, lequel rapport sera envoyé par cet éclusier à qui il appartiendra.

8. Il sera dressé un inventaire des poutrelles, poulies, cordes et autres ustensils appartenant et nécessaires à cette écluse, dont l'éclusier sera responsable en son propre et privé nom, de façon que lorsque l'un ou l'autre viendra à manquer, il devra le reproduire dans le tems qu'on en fournira d'autres.

9. Il prêtera serment de remplir avec fidélité, exactitude et intégrité toutes ses fonctions et devoirs prescrits par ce présent règlement, et d'après cela on le prévient qu'il sera renvoyé et démis de son emploi au premier défaut et même puni d'emprisonnement et autres peines, si par sa négligence il résulroit des dommages au pays.

10. Indépendamment de ces obligations, l'éclusier sera encore obligé d'observer tout ce que l'on pourroit faire de nouveau dans les environs, soit sur le territoire de Sa Majesté ou hollandois et d'en faire rapport de suite à ses supérieurs.

11. Il sera permis de tenir auberge et boutique, mais il lui est défendu bien expressément

de souffrir aucun ivrogne, gens sans aveu ni autres personnes suspects.

12. L'éclusier se fournira, à ses frais et parmi ses gages, des aides qu'il aura besoin pour manoeuvrer convenablement les écluses, et il sera responsable de leur conduite et des fautes qu'ils pourroient commettre.

Etoit signé De Brou, colonel.

20. De duinen van Serweytens

Ten westen van de westgrens van het Hazegras behoorden de duinen aan de Graaf van Vlaanderen en zijn opvolgers. De sektor tussen de Eiesluis en de genoemde grens werd door de ontvanger van de Domeinen meestal als een eenheid verpacht, en heette het Pastuur. Laten we even nagaan hoe dit gewest er omstreeks 1800 uitzag. Ten westen van Heist lag er, even buiten de Graafjansdijk, een smalle duinengordel. De bedoelde dijk was ten noorden van de dorpskom reeds een tweetal eeuwen overstoven. Daar liep de breedte van de zeeduinen op tot ongeveer 150 m.

De sektor tussen Heist en de grens van Knokke was 400 tot 600 m breed. Het gewest ten oosten van de parochiegrens omvatte ook de derde duinenketen, die de Zoute Schorre gevormd had, en het westeinde van de duinen van de Kleine Vlakte, zodat het Pastuur op het oosteinde ongeveer 1,5 km breed was. Het vee dat op de begroesde valleien en hellingen graasde, laafde zijn dorst met het water, dat in de laagste kommen bleef staan. De gebruikers van de duinen bedachten verscheidene hillen en panne met een naam.

De Nederlandse Staat heeft de duinen tussen Heist en het Hazegras op 17 april 1820 openbaar van de hand gedaan. Baron de Croeser kocht de duinen van Knokke, groot 172 ha, en Frans Frankin die van Heist, groot 116 ha, elk

voor 1.000 gulden. Bij die gelegenheid werd een kaart opgemaakt die de westelijke duinen van Knokke nauwkeurig weergeeft. De landmeter onderscheidde drie categorieën grond: 1. 260 G 180 R „hooghe en leege duinen”; 2. 117 G 9 R verdeeld over 22 pannen; 3. 9 G 52 R cijnspercelen. Totaal 386 G 241 R die grotendeels met gras en struiken begroeid waren.

De pannen kregen een nummer. Nummer 1 is het middenstuk van de Brabantse Panne, 35 G groot zonder de 2 vercijnsste percelen; nr. 2 is het westeinde, 14 G; nr. 3 het noordeel, 13 G (de drie samen = A 286). Midden in de Brabantse Panne waren reeds vroeger twee percelen tot kultuur gebracht: cijns A omvatte 3 G gras- en bouwland, en een hoeveke bewoond door Pieter Coppens (A 291-292); cijns B lag in de Lispanne, en omvatte 3 G grasland met een hoeveke bewoond door Pieter Debrock (A 287-290). In het laagste deel van de Lispanne lag een drinkput voor het grazende vee.

Naar het westen toe liepen een tiental kleine pannen, de nummers 14 tot 22, waarvan de oppervlakte varieëerde van 100 R tot 3 G. In deze hoek lagen drie kleine cijnspercelen, elk met een woning: cijns C bewoond door Pieter Claeys (A 280-284); D bewoond door Pieter Brouckaert (A 278-279); E bewoond door Bernard Savels (A 275-276). Tussen de tweede en de derde duinenrij vinden we 8 pannen, grootte 50 R tot 8 G. Panne 4 vormde de Zoute Panne, d.i. het westeinde van de Zoute Schorre, en panne 5 het westeinde van de Konijnenpanne. Panne 6, groot 15 G, zette de Kleine Vlakte in westelijke richting verder. De zeeduinen langs de panne 6 heetten de Grauwe Duinen¹⁷³.

In 1828 inspekteerde de Nederlandse Waterstaat de Belgische kust, en stelde vervolgens een uitvoerig verslag op. Tussen de Zwinmon-

ding en Heist behoorden de duinen aan particularieren. Deze gronden werden verpacht als weide. De pachter betaalde per dier een niet genoemde prijs, maar moest ook per 14 beesten 50 bundels helmgras planten op onbegroeide plekken om de begroeide pannen tegen overstuiving te beschermen. In de genoemde sektor, die toen ca. 8 km lang was, graasden 220 koeien en vaarzen. Men had nog niet getracht de duinen met struiken of bomen te beplanten. In de zomer trok het vee over de buitenste duinen naar het koele strand.

Het rapport van 1828 schonk ook veel aandacht aan de zeeoever. Tussen 1815 en 1825 had de zee de duinen te Heist 40 m diep weggespoeld. Daarom werden daar in 1826 en 1827 vier rijshoofden met 300 m lengte gebouwd. Dank zij dit werk groeiden de duinen van Heist weer aan. Maar bij de Zwinmonding haalde de zee de oever wat af. Het strand tussen Heist en Knokke had in 1828 de volgende breedte :

1. bij eb, 230 m in doortij, 280 m in springtij;
2. bij vloed, 30 m bij doortij, 10 m bij springtij¹⁷⁴.

Enkele jaren later heeft Edward Mamet de duinen van de Croeser gekocht. Charles Serweytens, die te Schipstale langs de Oostendse Vaart een houthandel dreef¹⁷⁵, en zijn echtgenote Félicie de Mercx kochten op 1 september 1855 de sektor van Mamet tegen de globale som van 30.000 fr. en op 15 september 1855 de duinen van de erven Frankin tegen 6.125 fr. Op de uiterste westgrens van zijn domein legde Serweytens „une diguette dont la crête formait la dite limite”. Dit dijkje betekende tezelfdertijd de scheiding tussen de helmaanplantingen, die Bruggen en Wegen op de westzijde, en Serweytens op de oostzijde aanlegde¹⁷⁶.

De genoemde grens lag 68 m ten oosten van de oostgevel van het latere Hotel de la Marine en was 185 m lang. Deze lijn vertrok

uit de noordgevel van de herberg Oosthinder, op een punt dat 7,05 m van de noordoosthoek en 5,15 m van de noordwesthoek lag¹⁷⁷. De zuidgrens was te Heist de Graafjansdijk en te Knokke de zuidzijde van de duinen; de oostgrens mat 1.265 m, het zeefront 3.450 m; oppervlakte in 1855 : 288 ha 81 a 04 ca. Er waren zes cijnsen die in 1855 bewoond werden door Karel Coppens, Karel Lievens, Karel Viaene, Jozef van Audenaerde, Jozef Deschepper en Rotsaert. Het gehele gewest diende als grasweide en als jachtterrein. Maar Ch. Serweytens wilde in zijn domein een landbouwontginning aangaan. Dadelijk wierf hij werklieden aan om de Brabantse Panne tot akkerland om te vormen¹⁷⁸.

Aangezien het water van de Lispanne hooftenaamd nergens kon afvloeien, begon Serweytens met het inrichten van een afwateringsnet. Op het noordeinde van het Duinenwater bouwde hij een duiker, en van hier uit trok hij een watergang noordwaarts totaan de noordrand van de Brabantse Panne. Halverwege de vallei groef hij een oostwaartse vertakking. Alle perceelsgrachten werden in de richting zuidnoord gegraven. Doorheen de panne legde men een weg, die ca. 100 m ten westen van de grens van de Zoute Polder lag, en die even ten noordwesten van de kerk bij de Duinenweg aansloot¹⁷⁹.

Een terrein van 26 ha werd geëffend en omgeploegd. Op de grens van de uitbating legde men dijkjes waarop duindoornen geplant werden om de overstuiving tegen te gaan. Een strook was bebost met sparren en elzen om de wind af te weren. Ook de uitbatingwegen in de panne werden met bomen beplant. Serweytens bouwde een hofstede op de zuidoosthoek van zijn ontgonnen gebied, 200 m ten noorden van de kerk. Dank zij zware offers slaagde hij erin rogge, aardappelen en voeder-

gewassen te oogsten¹⁸⁰.

Ten tijde van Frankin was een zekere Adam jachtwachter. Serweytens nam in 1855 Leopold Savels als beëdigd opziener in dienst. Deze woonde op cijns A. Hij inde de inkomsten van het domein. Boeren haalden daar bundels duindoorn of lieten er hun vee grazen. Leopold Desutter weidde zijn kudde schapen in de duinen van Heist¹⁸¹. De jacht op de duizende konijnen werd zo gegeerd, dat de pacht ervan 3.800 fr. per jaar opbracht. De uitbating van de Brabantse Panne kostte echter zulke zware uitgaven dat de familie, na de dood van Ch. Serweytens in 1864, de duinhoeve weer aan de duinenvegetatie prijs gaf¹⁸².

Totdantoe hadden de zandheuvels van Heist en Knokke slechts waarde als magere weide en als jachtgrond. Maar omstreeks 1860 begonnen toeristen het strand van Heist als doel voor hun vakantie te verkiezen. In 1866 besloot de maatschappij 'Spoorweg Brugge-Blankenberge' de spoorlijn van Blankenberge naar Heist door te trekken, en zocht te Heist een stuk van de Grote Panne te verwerven om daar haar station te bouwen. Weduwe Charles Serweytens verkocht op 15 februari 1867 tegen 295 fr. per ha, 7 ha 61 a 84 ca aan L. Wilmart, directeur van de maatschappij. Het betreft de ruimte tussen de huidige Prins Boudewijn- en Parkstraat. L. Wilmart stond van zijn perceel 1 ha 12 a 60 ca af aan zijn maatschappij. Een houten stationsgebouw werd opgericht. In 1868 kwam de eerste trein te Heist aan¹⁸³.

Mevrouw Serweytens gebruikte allerlei middelen om het zand van haar duinen vast te leggen. Naar het voorbeeld van de uitgestrekte zandheuvels langs de Golf van Biscaya, zaaide ze van 1867 te Heist ten noorden van B 240, zeeden vermengd met gaspeldoorn en brem. De laatste twee soorten waren bestemd om de opgroeiende dennen te beschermen, maar ze

schoten zo welig op dat men de meeste ervan moest uitroeien. Tussen de dennen werden vervolgens takken van Kanadapopulieren geplant om de jonge boompjes te beschutten. De plantsoenen groeiden op tot flink hakhout. In 1879 bereikten de hoogste zeedennen al 3 tot 4 m. De harde winter 1879-80 heeft ze echter alle doen omkomen¹⁸⁴.

Ondertussen steeg de belangstelling voor de ontluikende badplaats Heist. Op 1 oktober 1873 verkocht Mevr. Serweytens, tegen de som van 115.000 fr., 2 ha 1 a 53 ca aan baron Charles van Caloen, Hector Gilliodts en hun vennoten, die samen de 'Compagnie Immobilière de Heyst' stichtten. Dit perceel ligt tussen de reeds genoemde Prins Albert- en Prins Boudewijnstraat. Daarna geraakten Wilmart en de genoemde compagnie het oneens aangaande de begrenzing van hun gronden. De zaak kwam op 25 juli 1874 voor het vrederecht te Brugge. Dit feit wekte de aandacht van de Belgische Staat, die op dit ogenblik aan de gelanden van het Hazegras het eigendomsrecht op de Zwinschorren betwistte.

Toen begon een langdurig proces tussen enerzijds de Staat en anderzijds de eigenaars van de duinen tussen Heist en Knokke. De voornaamste argumenten van de verdediging waren: de Staat heeft de bewuste gronden openbaar aan partikulieren verkocht; de familie Serweytens heeft sedert 1855 ongestoord haar duinen gebruikt en beplant, en zelfs belastingen ervoor betaald; Mevr. Serweytens heeft, zonder protest vanwege de Staat, delen van haar grond verkocht. Het Hof van Beroep te Brussel velde op 10 januari 1891 het eindvonnis: de Belgische staat kan geen enkel eigendomsrecht op de betwiste duinen laten gelden¹⁸⁵.

Op de grond die Mevr. Serweytens in 1873 aan de Compagnie Immobilière afstond, en op

het aanpalende stuk duinen van de Staat rezen de eerste villa's en de Kursaal van de badstad Heist op. Daarna begon ook de badplaats Knokke op te komen, en zich langs de Lippenlaan te ontwikkelen. Op de duinen van Serweytens stichtte de 'Société de Duinbergen' in 1901 haar nieuwe badplaats. Op 9 januari 1911 werd de maatschappij 'Knocke-Duinbergen-Extension' opgericht, die zich tot doel stelde de duinen tussen Duinbergen en de oostgrens van Serweytens te verkavelen. Hier ontstond de badplaats Albertstrand¹⁸⁶.

21. De Willem-Leopold Polder

Nadat de Internationale Dijk in 1872 het Zwin afgedamd had, verkavelden zowel de Belgische als de Nederlandse staat hun op de zee gewonnen gebied. De lange strook tussen het Dievegat en de Nieuwe Hazegraspolder, die feitelijk aan de genoemde polder toebehoorde, werd in 11 kavels verdeeld. Deze lopen van west naar oost. Kavel 1 begint bij de Hazegrassluis, de kavels 9, 10 en 11 liggen tegenaan de Internationale Dijk. De oppervlakte variëert van ca. 4 ha tot ca. 20 ha. Het ingedijkte deel van de Zeehondenplaat heet 'zandachtig land', de overige kavels vormen goed bouwland.

Ter oorzaak van het proces dat tot januari 1876 bleef hangen, konden de eigenaars van de Nieuwe Hazegraspolder eerst in het voorjaar van 1876 hun ingepolderde strook beginnen omploegen. Ze kregen 79 ha gereed, die ze alle met koolzaad bestelden: „le premier ensemencement a eu lieu en juillet 1876”. In 1877 scheurden ze nog meer schorreveld, dat als akkerland kon dienen. De „eersten ougst in Willem Leopoldpolder¹⁸⁷ - koolzaad 1877” - bracht 56.894 fr. op. Van 1878 tot 1888 werden 70 tot 80 ha met koolzaad bezaaid, de opbrengst bedroeg 25.000 tot 43.000 fr.¹⁸⁸.

In 1878 breidden de uitbaters de bezaaiing tot andere soorten uit: gerst op de kavels 1, 3, 9 en 10; verder verschenen er wat paardebonen en klaver. In 1879 omvatte de oogst van de Willem-Leopold Polder en van de Kommandeursplaat tenminste 120 ha gerst, ook reeds tarwe, rogge en erwten. Vanaf 1880 trad er grotere afwisseling op. Naast de boven genoemde vruchten verschenen haver, sukrioen, vlas en beten, maar de Willem-Leopold Polder en de Kommandeursplaat samen droegen in 1880 toch nog 110 ha gerst¹⁸⁹.

Uit de genoemde periode zijn een aantal plakbrieven bewaard, die de openbare verkoop van veldvruchten in de Willem-Leopold Polder aankondigden. Op 21 juni 1877 verkocht men 12 ha koolzaad 'te velde' in 39 kopen. Deze vruchten waren mits 700 fr. per ha tegen hagel schade verzekerd. Op 14 augustus 1880 greep de verkoop plaats van 25 ha „gepikte rogge staande in stuiken", verdeeld in kopen. Op 3 juni 1884 werden 11 ha klaver „eerste snee" verkocht, op 7 augustus 1884 12 ha klaver „2de snee"¹⁹⁰.

Het noordelijk deel van de Grote Plaat is weide gebleven. Het stuk dat in Westkapelle ligt is grotendeels tot bouwland omgevormd. In de gehele Willem-Leopold Polder heeft men totnogtoe geen enkele hoeve gebouwd. Het gewest wordt uitgebaat door boeren, die in de Nieuwe Hazegraspolder en in de omgeving van de Vrede wonen. De Internationale Weg vanuit het Hazegrasfort naar Retranchement werd in 1877 aangelegd¹⁹¹.

Buiten de Internationale Dijk bracht de vloed verder slib op de Zeehondenplaat. Het buitendijkse stuk van het Zwin begon van het zuiden uit te verslibben. Ondertussen werd het strand vóór de lichte duinenrij, die reeds op de Zeehondenplaat lag, tengevolge van de onstuitbare sedimentatie, steeds breder. Een nieuwe rij

duinen splitste zich af en vorderde vlug in de richting van Kadzand. J. Opdedrinck zag in 1912 hoe, bij de Zwinmonding, zandheuveltjes zich vormden en zich gereed maakten om binnen enkele jaren de duinengordel van de Zeehondenplaat met de duinen van Kadzand te verbinden.

Deze jonge duintjes werden aangekweekt door middel van doornhagen. Maar er bestond nog een ruime opening waarlangs de zee de schorre binnendrong. Op deze vlakke groeide o.a. zeesalade, zeealsem en lamsoor¹⁹². Thans staat er op de noordzand van de Zeehondenplaat een sterke duinenketen, die aan het Zwin slechts nog een smalle monding biedt. De kreek is ca. 10 m breed en zeer ondiep. Alleen bij stormvloed spoelt het zeewater over de schorren. Dank zij dit feit blijft de zoutflora, vooral de lamsoor, in leven. Men merkt nog resten van de eerste duintjes van de Zeehondenplaat.

22. De bossen van Knokke

De verstuiwing was het probleem waarmee de kustbewoners in vroegere eeuwen geweldig te kampen hadden. De wateringen die aan de zee paalden, en bijgevolg met de duinvorming af te rekenen hadden, beschikten over te zwakke middelen om het vliegende zand vast te leggen. Ook de Heer van het land liet het natuurverschijnsel zijn gang gaan. Omstreeks 1400 zijn Schaarte en andere kustdorpjes door de duinen overdekt. Maar in latere eeuwen lukte men er toch in enkele stukken duinen door middel van beplanting vast te houden.

In het begin van de 19de eeuw verplaatste de wind nog delen van de Zoute duinen. Dit blijkt o.a. uit het reeds aangehaalde feit dat in 1837 een huis overstoven geraakte. Toch bestreed de watering Zoute Polder dit verschijnsel door sommige vlakken met helm te bezetten. Dit was

de taak van de opziener. Zo heeft Jan Vanhoutte in 1836 'houthaegen' geplant om het vervliegen van de Blinkaart tegen te gaan. Op 28 oktober 1845 vroeg hij aan het bestuur van het waterschap hoe hij „het zoutte dyksken” moest beplanten. Tevens meldde hij dat honderde „bonden halm, die gestekt was voor het planten”, gestolen waren¹⁹³.

Ook in de volgende jaren deed de opziener helm poten. Het waterschap besloot op 25 mei 1857 de strook „tusschen de telegraphische ligne en den eigendom van M. Serweytens met verschillende soorten van hout te beplanten”. In 1865 beplante de Zoute Polder een deel van zijn gebied met sparren en hakhout. Op de vergadering van 19 februari 1867 stelden de gelanden vast: „insuccès en sapin... bois taillis réussissent”. Eindelijk kon het waterschap op 27 januari 1880 noteren: „plantes de sapin réussi”¹⁹⁴.

Deze sparren vormen ongetwijfeld een deel van het uitgestrekte bos, dat thans de Blinkaartduinen en -pannen overdekt. De aanplant van doornen en sparren in de Zoute Polder was wel belangrijker dan de bovenstaande korte nota's laten doorschemeren. Immers in de periode 1875-85 verkocht het waterschap ieder jaar uit zijn duinen „vele persen en sparrensnœi”, en duizende bundels duindoornen. We vermelden slechts: 20.000 bundels op 18 december 1879; 20.000 op 15 januari 1880; 10.000 op 5 februari 1885¹⁹⁵.

In de bedoelde periode maakte het landsbestuur zich meer en meer bekommerd om de zeewering, die namelijk bijna uitsluitend uit zandheuvelds bestond. De totale oppervlakte van de duinen bedroeg ca. 5.000 ha, waarvan een groot deel aan particulieren toebehoorde. Het Ministerie van Landbouw kreeg opdracht de toestand te bestuderen. Haar rapport van 1888 omschrijft o.a. het gebied tussen Blankenberge en Heist. Daar bezat de duinengordel

een breedte van 40-50 m aan de voet. Achter die duinen lagen pannen met een breedte van ca. 200 m, en daarachter stond „la digue du Comte Jean, dernière défense du pays”.

Ten oosten van Heist werden de duinen geleidelijk breder. Te Knokke onderscheidde men gemakkelijk „trois chaînes distinctes séparées par de vastes pannes cultivées”. Onder de zandlaag vond men „une couche de terre argileuse grisâtre, mélangée en certains endroits de sable”, met een dikte van 1,5 tot 3 m. Vervolgens geeft de kommissie een overzicht van de bestaande begroeiing, en vermeldt ze vooreerst de pogingen die Mevr. Serweytens in 1867 ondernam, om in haar duinen een bos aan te kweken. De dennen waren wel mislukt, maar de populieren hadden stand gehouden¹⁹⁶.

Serweytens had reeds vóór 1867 delen van zijn duinen doen bebossen. We vermelden de voornaamste bosjes : de Grauwe Duinen en de omgeving van de Konijnenpanne; het perceel aan de zuidzijde van zijn hoeve; de pannen 14 en 16 ten noorden van het Duinenkapelletje; te Heist de percelen B 10-25. Van deze bosjes is thans niet meer overgebleven. Maar de boomaanplant van Mevrouw Serweytens maakt de oorsprong van het huidige Heistse 'Bosje' uit¹⁹⁷.

Te Knokke was de bebossing wel een paar jaren ouder dan te Heist : „On remarque à l'extrémité ouest des dunes de M. Lippens un petit bois de pins sylvestres, de cinquante ans d'âge environ”. De bedoelde dennen stonden op de Blinkaartduinen. De hoogte van die bomen was 4 tot 5 m, hun omtrek op 1 m hoogte mat 25 tot 40 cm. Ze vertoonden een mager uitzicht omdat ze op een duintop stonden, waar ze de hevige wind vingen. De Zoute Polder nam geen bijzondere voorzorgen tegen konijnenschade. De knaagdieren werden door jagers en fretten in bedwang gehouden. Het bedoelde bosje is ongetwijfeld de oorsprong van het huidige Sparrebos.

Het rapport meldt verder dat A. Lippens „a planté des pins sylvestres dans les dunes avoisinant le Zwyn, sans défoncement ni préparation préalable du terrain”. Hij had 70.000 scheutjes per ha gepoot. Het bosje lukte zo goed dat na drie jaar „on a pu l'éclaircir, et transplanter ailleurs les pins, qui se trouvaient trop serrés”. Het bedoelde landschap vormt de duinen van de Zandplaat, nl. de sektor ten oosten van de Lekkerbek. In die streek vindt men nu niet alleen dennen en struiken, maar ook doornvelden. Deze laatste zijn de overblijfselen van oudere doornaanplantingen, die bestemd waren om de overstuiving van de Zandplaat tegen te houden.

Het besluit van het Ministerie van Landbouw luidde onvermijdelijk : de duinen van de Domeinen beplanten met helm en bomen. De Staat zou in 1890 de 600 ha duinen tussen Oostende en Blankenberge beplanten als volgt : zeeden zaaien op de strook naast het strand; verder van de zee af zeeden samen met grove den en lariks; langs de landzijde alleen grove den en lariks. De 100 ha tussen Blankenberge en Heist, en nog andere sektoren zouden met helm beplant worden¹⁹⁸.

De eigenaars van het Hazegras zetten hun bebossing verder. In 1890 werden de Konijnen-dreef en de in 1888 aangelegde Zoutelaan met bomen omzoomd. Het Zoute Dijkje en zijn voorland werd bebost¹⁹⁹. In de duinen van de Zandplaat hield de beplanting grotendeels stand. De Blinkaartduinen en de bijhorende pannen werden verder met honderde dennen en sparren beplant.

Overigens hebben de polders van Knokke heel weinig gemerkt van de strekking, die in de 18de eeuw opkwam om hakhout te planten. In de ommeloper van de parochie Knokke vinden we drie beboste stukken grond: 1. de Talpaart, 3 G in 3de Reig; 2. het zuideinde van het Bo-

terstuk, 2 G in 12de Reig; 3. 7 G in de zuidwesthoek van 8ste Reig (D 375-384). De genoemde percelen zijn thans niet meer bebost.

23. De weiden van de Knokse duinen

De opziener van de duinen en de schorren van het Hazegras had vooreerst als taak het stropen in de duinen en het vissen in de krekten te verbieden. Daarnaast moest hij „de staet der hoevelheyd van koeysteesten en pastoreeren in de pannen en duynen” opstellen. Ieder jaar maakte hij een tabel waarop voorkwam : de namen van de veehouders; per persoon het aantal en de aard van de weidende dieren. Behalve zijn jaarwedde als 'veldwagter', trok hij 0,54 fr., d.i. „een schelling van ider beeste, voor de ontfangste te doen”.

De watering vergoedde de werken, die de veldwachter moest uitvoeren, o.a. helm planten op onbegroeide vlakken, en de waterputten delven. Volgens het getuigenis van oudere Knokkenaren bevonden er zich twee drinkputten in de duinen ten noorden van de dorpskom : 1. in de Brabantse Panne, op de plaats waar nu de RMS staat; 2. op het westeinde van de eigenlijke Zoute Polder, ter hoogte van het St. Andrews Hotel. We kennen de volgende veldwachters : Jan Vanhoutte, van 1836 tot 1849; Petrus Boone, van 1849 tot 1857; Petrus Beyne, vanaf 1857.

Het werkterrein van de veldwachter was in drie sektoren verdeeld : 1. de duinen van de Zoute Polder, d.i. het gewest tussen de dorpskom en het Zoute; 2. de schorren van de Zoute Polder, d.w.z. de Kleine Vlakte en het westelijk deel van de Zandplaat; 3. „de weide in den Hazegrasschorre”, nl. de eigenlijke Zandplaat. Terloops wijzen we erop dat het vee van J. Vanhoutte op de Hazegrasschorren liep. Waarschijnlijk woonde hij in een van de huisjes even

ten oosten van het Paulusfort.

In elk van de genoemde drie sektoren stelde de watering een 'koei-wachter', die de grazende kudde in het oog hield, opdat die niet naar een aanpalend gebied zou trekken. Uit de tabellen van de veldwachters kennen we de volgende koeherders : 1. de Zouteduinen, Leopold Waeye in 1847; Pieter Debree in 1873, 90 fr. jaarloon; 2. de Zouteschorren, Domein Stockx in 1873, 80 fr.; 3. de Hazegrasschorren, Jan Hillewaert in 1873, 80 fr.; Hendrik Dewitte in 1908.

Volgens de tabellen weidde er, in de periode 1840-80, een gemiddelde van 40 runderen in de Zouteduinen. Daarvan was steeds meer dan de helft melkkoeien. De bedoelde runderen behoorden aan een getal veehouders, dat varieerde van 19 tot 22. In de Zouteschorren bedroeg het aantal veehouders gewoonlijk 17 tot 20. Deze woonden in de wijk rond het Paulusfort, die stilaan de naam Oosthoek aannam. Het vee van de Hazegrasschorren behoorde meestal aan de grotere hoeven van de Oude en de Nieuwe Hazegraspolder.

De bewoners van de dorpskom en omgeving stuurden hun koeien niet alleen naar de Zouteduinen, maar ook naar de Magere Schorre en de duinen van Serweytens, waar ze ook door een koewachter bewaakt werden, en in een of andere lage panne water vonden. Aangaande de veebezetting in de Magere Schorre en in de duinen van Serweytens konden we, heel toevallig, één cijfer ontdekken.

P. Beyne vond het aantal runderen, dat in de Zouteduinen graasde, veel te laag volgens de uitgestrektheid en de begroeiing van dit gebied. Hij schreef naar A. Lippens : in de Zouteduinen weidden er in 1878 27 dieren, hoewel deze duinen „1/3 meer garszing' bevatten dan die van Mevrouw Serweytens, waar in hetzelfde jaar 48 dieren „het noodige voeder gevonden hebben, de melkkoeien om wel melk te geven,

en het kweekgoed, zoo jaarlingen en kalfverzen, om jeugdigen gewoone groote te groeyen".

Wat de eigenlijke Zandplaat betreft, moeten we nog mededelen dat deze na de bouw van de Internationale Dijk (1872) in drie stroken verdeeld werd. Deze percelen strekten van de dijk van de Nieuwe Hazegraspolder naar het „sparbosch en duinen". Het westelijke perceel was 580 m breed en 665 m lang; het middenperceel 479 m breed, 640 m lang; het oostelijke 436 m breed, 504 m lang; samen 89 ha²⁰⁰. Het is ook kort na 1872 gebeurd dat de opziener van de Hazegras zijn woning in de zuidoosthoek van de Zandplaat ging vestigen.

De 'gras-huere' verschilde naargelang de aard van het grazende vee, en de sektor. Bij de runderen betaalde een koe het hoogste tarief per seizoen. In sommige jaren waren de kalveren vrijgesteld, in andere werden ze bij de jaarlingen gerekend. Af en toe liep er een ezel bij de kudde. Deze moest „halve gras-huere" betalen. Vanaf 1895 liepen er veulens in de Hazegrasschorren; tarief 90 fr. Hieronder geven we de tarieven, voor zover de tabellen van de veldwachters deze laten kennen :

1. Zouteduinen en Zouteschorren

	koe	vaars	jaarling	kalf
1844	6,80 fr.	5,50 fr.	—	—
1846	5,—	3,—	—	—
1863	20,—	16,—	12,— fr.	—
1877	30,—	25,—	20,—	—

2. Hazegrasschorren

1847	6,50 fr.	4,50 fr.	—	—
1853	13,—	10,—	8,— fr.	5,— fr.
1863	20,—	16,—	12,—	—
1879	40,—	30,—	20,—	—

Behalve hun hoornvee lieten de boeren van de Nieuwe Hazegraspolder ook hun schapen op de Zandplaat grazen. Een schaap betaalde 3,50 fr. De grootste kudde kwam gewoonlijk uit de stal van de weduwe van Landschoot. We beschikken over een paar cijfers: in 1868 weidden er 900 schapen op de Hazegrasschorren, en in 1875 evenveel.

Ziehier het reglement bestemd voor de veehouders, die hun dieren naar de duinen of de schorren van het Hazegras stuurden :

ANH, doos 14, Bundel Graspacht Hazegras :

Algemeene voorwaarden door de Directiën der Hazegras en der Zoute polder ingevolge de beslissingen der heeren Grootte Gelande, vastgesteld voor het weiden van het vee in de Duinen en in de schorren die polders toebehoorende.

1. De directiën genoemen, bezoldigen, behouden en schorsen den wachter van het vee op: hij zal aan hunne bevelen alleen gehoorzamen.

2. Geene vette mag uit de Duinen of de schorren weg gehaald worden.

3. De bezoldiging der wachter, zoeven als het delven en onderhouden der waterputten zijn last der polders.

4. Geen hoornvee uit de duinen getrokken, mag er later in terug gebracht of door ander vervangen worden.

Het is streng verboden vee naar de markt gezonden, andermaal in de duinen of schorren te brengen.

Sterfgeval alleen geeft recht tot vervanging, onder uitdrukkelijke voorwaarde dat dit vee door eenen rijksveeaarts, ten koste der eigenaar gekeurd worde.

5. Het weiden vangt op 1 Mei aan, het eindigt op 30 October.

6. De prijs voor wat het Hazegras schorre betreft is bepaald op vijftig franken voor koeien of voor ossen boven de twee jaren oud; veertig franken voor al jonger hoornvee.

Voor de Duinen en schorren van den Zoute polder, is hij bepaald op dertig franken, zonder onderscheid van ouderdom. Stieren worden niet aanvaardt.

7. De directiën behouden zich het recht, ten allen tijde, zonder redenen te moeten geven en zonder schadevergoeding te moeten betalen, het weiden van het hoornvee gedeeltelijk of in het geheel te ontzeggen. De prijs der weidepacht zal alsdan per week gerekend worden, de begonnen en niet geëindigde week komt in geen aanmerking.

8. De pacht moet voor of op eersten September van het jaar in handen en ter woonst der ontvanger dier polders gekweten worden.

Knocke, den 8 Februari 1881.

De Ontvanger-greffier,
Aug. Lippens.

De dijkgraven der Hazegras
en Zoute polder,
Ph. Tavernier.
P. Beyne.

Jaar	ZOUTEDUINEN				ZOUTESCHORREN			
	koeien	vaarzen	kalveren	totaal	koeien	vaarzen	kalveren	totaal
1836	23	5	—	28				
1837	22	3	1	26				
1838	25	9	2	36				
1839	21	15	1	37				
1840	27	12	1	40				
1841	24	16	3	43				
1842	23	21	—	44				
1843	27	15	2	44				
1844	27	14	—	41				
1845	27	16	—	43	29	18	4	51
1846	25	19	—	44		onbekend		
1847	31	12	3	46	22	17	1	50
1848	30	21	2	53	25	21	1	47
1849		onbekend			28	23	2	53
1850		onbekend				onbekend		
1851		onbekend				onbekend		

Jaar	ZOUTEDUINEN					ZOUTESCHORREN				
	koeien	vaarzen	jaar- lingen	kalveren	totaal	koeien	vaarzen	jaar- lingen	kalveren	totaal
1852	32	4	8	6	50	22	6	5	2	35
1853	18	3	4	3	28	30	1	8	4	43
1854	23	7	4	3	37	23	1	4	3	31
1855	22	1	9	4	36	18	2	7	3	30
1856	26	12	9	3	50	21	6	8	4	39
1857	25	12	9	4	50	29	1	6	6	42
1858	33	5	6	6	50	25	4	8	4	41
1859			onbekend					onbekend		
1860	26	4	2	3	35	25	3	10	3	41
1861	29	1	8	2	40	23	9	8	3	43
1862	31	5	6	3	45	25	8	11	2	46

Jaar	ZOUTEDUINEN				ZOUTESCHORREN			
	koeien	vaarzen	kalveren	totaal	koeien	vaarzen	kalveren	totaal
1863	36	6	5	47	27	9	13	49
1864	30	6	9	45	28	14	7	49
1865	25	4	9	38	27	9	13	49
1866	15	3	8	26	25	5	18	48
1867	15	5	8	28	22	2	20	44
1868	16	5	4	25	25	7	15	47

Jaar	ZOUTEDUINEN				ZOUTESCHORREN				HAZEGRASSCHORREN			
	koeien	vaarzen	kalveren	totaal	koeien	vaarzen	kalveren	totaal	koeien	vaarzen	kalveren	totaal
1869	22	5	4	31	24	9	15	38	5	34	22	61
1870	17	6	7	30	30	10	8	48	—	—	—	62
1871	21	5	4	30	29	7	12	48	—	—	—	64
1872	22	6	3	31	25	9	10	44	—	—	—	64
1873	20	5	5	30	26	7	11	44	3	35	25	63
1874	18	5	5	28	28	4	12	44	3	32	37	72
1875	20	5	4	29	25	1	13	39	3	34	51	88
1876	18	6	4	28	20	9	10	39	3	48	37	88
1877	20	6	2	28	27	15	5	47	—	44	50	94
1878	—	—	—	27		onbekend				onbekend		
1879	21	9	9	39	25	25	21	71	3	52	71	126
1880	28	11	11	50	29	24	21	74	—	73	64	137

Jaar	ZOUTEDUINEN	ZOUTE- SCHORREN	HAZEGRASSCHORREN			
	totaal	totaal	vaarzen	kalveren	totaal	paarden
1881	onbekend	onbekend	64	86	150	
1882	onbekend	onbekend	34	78	112	
1883	onbekend	onbekend	33	104	137	
1884	48	67	40	102	142	
1885	46	74	38	94	132	
1886	46	76	43	97	140	
1887	41	74	98	85	183	
1888	36	77	89	90	179	
1889	32	78	83	90	173	
1890	34	77	67	119	186	
1891	37	77	59	130	189	
1892	40	78	66	115	181	
1893	40	76	38	114	152	
1894	40	76	45	106	151	
1895	37	72	88	61	149	6
1896	35	76	101	55	156	6
1897	30	83	111	50	161	7
1898	31	86	110	60	170	9
1899	31	80			168	6
1900	26	67			166	4
1901	22	62			147	5
1902	20	70			148	5
1903	19	65			151	5
1904	23	62			159	2
1905	23	62			125	2
1906	18	54			138	8
1907	18	56			133	12
1908	onbekend	58			140	5
1909	onbekend	56			184	4
1910	onbekend	onbekend			165	15
1911	onbekend	onbekend			183	13
1912	onbekend	onbekend			174	10*

* Deze paragraaf werd hoofdzakelijk samengesteld door middel van de tabellen en de nota's van de veldwachters van het Hazegras (ANH, doos 14).

1 G. Van Steene, De Zeekust en Knocke, p. 206-209, bespreekt op p. 206-209 de huidige zoutflora van de Vlaamse kust. Hij schrijft o.m.: „Zeesalaad (ulva lactuca) heeft groene bladeren gelijkend aan salade, doch met gegolfde randen”.

2 G. Van Steene, o.c.: „schorrenkruid of zoutmelde (suada maritima) 10 tot 30 cm. hoog, heeft smalle met water opgezwollen bladeren, die daardoor buisvormig schijnen; zee-alsemabsinthe (artemisia maritima) sterk ruikende plant met zilvertachtige bladeren; wordt overvloedig aangetroffen in de Zwinschorre”: Ook J. De Langhe beschrijft de vegetatie van het Zwin. Hij handelt uitvoerig over de lamsoor of Zwinnebloem (limonium vulgare). De plant heeft langwerpige omgekeerd eironde bladen en blauwvioletten bloemen (Bijvoegsel in J. Opeddrinck, Geschiedenis van Knokke, p. 146).

3 ANH, doos 1, bundel 3ter.

4 Zie hoofdstuk 3, par. 11, 13, 15 en 16.

5 Zie hoofdstuk 3, par. 10.

6 J. De Langhe in J: Opeddrinck, o.c., p. 149-150, schetst de overgang van „het vers bezonken naakte slib tot de rijpe schorre”.

7 Uitk. p. 25-26.

8 Een gemet, lat. mensura (44 aren), is de oppervlakte grond, die een ploeg in een dag kan omwerken. De bijdrage van de gelanden heette 'ghescot' of watergeld.

9 De oudst bewaarde bronnen, die ons inlichten over de inrichting van een watering, zijn: de keure van de Watering Eiesluis uit 1282 (ASB, Reg. 24, charter 1198bis); de rekeningen van de Blankenbergse Watering en van Eiesluis, uit de 14de eeuw (SJH A3 en A 10).

10 Zie ook de toponimische kaart in onze studie Koudekerke-Heist.

11 RV 14988, Rek. Vo, 1772-78, ingevoegd blad.

12 De ommeloper noemt dit wiel ook „een groote darynck waeke”. We geloven niet dat het hier om een veenput of dardingmoer gaat.

13 Aanw. 3294, Rek. Vo, 1714-31, fo 9vo.

14 Aanw. 3294, Rek. Vo, 1760-61, fo 3vo.

15 RAB, Kaarten-Plannen, nr. 527. Overigens putten we de gegevens voor deze paragraaf uit de ommeloper van 1559.

16 H. van Werveke, De Gentsche stadsfinanciën in de Middeleeuwen, Koninklijke Akademie, Mémoires, 2de serie, deel 34(1934) p. 107, stelt 1 artezisch pond gelijk met 1 pd. par.

17 Vertaling: „geen herberg en geen speelhuys houden omwille van de goede naam van een religieuze woning”.

18 Vertaling: „(de mest) ieder jaar op de velden voeren, waar het meest nodig is; ze mogen het stro dat uit de schuur van de hoeve voortkomt, naar goeddunken gebruiken, op voorwaarde dat het vee voldoende ervan voorzien werd”.

19 Vertaling: „ze moeten een van hun knechten te zijner beschikking stellen; hij krijgt als verblijf de kamer, waar de kapel is, en de zolder daarboven, en het gebruik van dit deel van de woning; en de zaal staat open zowel voor hem als voor de pachters”.

20 AD, 28 H 81, nr. 1663.

21 De Abdij Ter Duinen stond te Koksiede, de overige drie in Noord-Frankrijk.

22 „Alle bezittingen van de Keuvelhoeve met zijn bijhorigheden te Damme, te Lapscheure en elders”, zegt de Latijnse tekst.

23 Daarover meer in hst. 7, par. 2.

24 Adam, zoon van Gerolf, was ongetwijfeld Adam van

Kalvekete (RH 45925, BB, Leenreg. 1330, fo 24 ro).

25 ADN, 28 H 81, nr. 1678.

26 ADN, 28 H 81, nr. 1684.

27 Zie SBR 1394-95, fo 41ro en 1395-96, fo 43vo, waar blijkt dat een frank toen 33 gr. waard was.

28 ADN, 28 H 81, nr. 1686.

29 ADN, 28 H 81, nr. 1687.

30 SJH, A 8, Omm. Reig. fo 494ro, 496vo, 499ro en 523ro.

31 ADN, 28 H 81, nr. 1689.

32 ADN, 28 H 81, nr. 1691.

33 Gewoonlijk verkoos men de sluismeester onder de voorname boeren en de grootgelanden, die op de buiten woonde. Verscheidene wateringën hadden ook een sluismeester, die binnen Brugge woonde. Daardoor konden ze beter hun betrekkingen met het schepenkollege van het Brugse Vrije onderhouden.

34 Aanw. 3296, Beschrijving Vo.

35 Aanw. 3294, Rek. Vo, 1714-31.

36 RV 485, Rek. 1744-45, fo 48vo.

37 Aanw. 3294, Rek. Vo 1731-51. Een stuiver = 2 groten.

38 Aanw. 3294, Rek. Vo 1751-58.

39 RV 14188, Rek. Vo, 1772-78.

40 Aanw. 3294, Rek. Vo 1758-60, fo 16vo.

41 Kaarten-Plannen, nr. 831.

42 Aanw. 3294, Rek. Vo 1760-71, fo 15ro.

43 Aanw. 3294, Rek. Vo 1760-71, fo 13ro.

44 Zie ons artikel „De Steenbakkerij van de stad Brugge te Ramskapelle” waarin we de term 'quareelteghele' gelijkstellen met baksteen (R.d.P. 7de jaar, nr. 2, p. 43).

45 RV 14989, Rek. Vo. 1779-84.

46 Aanw. 3294, Rek. Vo 1801-1807.

47 Aanw. 3295, Handboek Vo, fo 6 Aro.

48 Zie ook G. Van Steene, De Zeekust en Knocke, p. 158; J. Opeddrinck, Geschiedenis van Knokke, p. 189: Bijvoegsel door J. De Langhe.

49 G. Van Steene, o.c., p. 162-165, en J. Opeddrinck, o.c., p. 189-192 geven vele interessante details over de duinflora.

50 De uitbetaling geschiedde langs de baljuw van het Brugse Vrije om. De oudste bewaarde baljuwrekening dateert uit 1385 met de volgende post: „au dunherde pour ses gaiges” (RH 13675, Rek. sept. 1385-jan. 1386, fo 16vo).

51 Deze post staat nog niet in de rekening 1359-60, maar wel in de eerstvolgende bewaarde rekening, nl. 1363-64 (SJH, A 10).

52 Zie ook M. Coornaert, De Zeewering van de Oudemaarspolder, R. d. P. 8ste jaar, nr. 3, p. 81 en 90.

53 L. Gilliodts, Coutumes du Franc, 2, 108, publiceert een kopie van de eed. Bundels Vrije 4275 bevat een kopie uit het begin van de 16de eeuw. We konden het oorspronkelijke charter niet vinden, maar we vermoeden wel dat deze oorkonde steunt op een oudere keure.

54 RH 13705, Rek. jan.-sept. 1458, fo 16ro.

55 L. Gilliodts, o.c., 3, 210.

56 RV 164, Rek. 1428-29, fo 44ro.

57 L. Gilliodts, o.c., 3, 211.

58 RV 189, Rek. 1456-57, fo 23ro.

59 RH 13705, Rek. jan.-sept. 1458, fo 16ro.

60 RV 191, Rek. 1458-59, fo 31ro en 32vo.

61 RV 192, Rek. 1459-60, fo 31vo; RV 194, Rek. 1460-61, fo 91ro.

62 RV 194, Rek. 1460-61, fo 91ro en 91vo.

- 63 RV 196, Rek. 1461-62, fo 34vo; RV 198, Rek. 1462-63, fo 42vo.
- 64 Arch. Stad Gent, Cartularium Eerste Zwarte Boek, fo 10vo.
- 65 RV 249, Rek. 1509-10, fo 37vo en 38ro.
- 66 Bundels Vrije 4275.
- 67 RV 259, Rek. 1519-20, fo 38ro.
- 68 Zie KH, p. 37, 41, 54 en de toponimische kaart.
- 69 Burg Brugge, nr. 16, Ferien 1558-61, fo 37vo.
- 70 RV 303, Rek. 1563-64, fo 69ro en 120ro.
- 71 RV 307, Rek. 1567-68, fo 24ro en 25vo; RV 25, Rez. 1555-79, fo 217vo.
- 72 Zie ook KH, p. 26 en 36; Uitk. p. 21-23.
- 73 L. Gilliodts, Coutumes du Franc, 3, 219.
- 74 RV 354, Rek. 1613-14, fo 32vo; RV 355, Rek. 1614-15, fo 28ro.
- 75 RV 354, Rek. 1613-14, fo 34vo.
- 76 RV 29, Rez. 1607-18, fo 340ro.
- 77 RV 355, Rek. 1614-15, fo 36vo.
- 78 RV 385, Rek. 1644-45, fo 57vo.
- 79 RV 392, Rek. 1651-52, fo 58vo en 60vo.
- 80 RV 3445, Rek. Par. Kn. 1651-52.
- 81 idem, 1654-55.
- 82 RV 3446, Rek. Par. Kn. 1678-79, fo 9ro.
- 83 idem, fo 8ro; RV 419, Rek. 1678-79, fo 51ro.
- 84 J Rau, Duinschouwingen te Knokke rond 1680, R. d. P. 3de jaar, nr. 1, p. 6-8.
- 85 Kruid was waarschijnlijk een bonensoort (Zie STP, p. 152). Verwijs-Verdam, 7, 2411, sucrioen = gerstsoort. Overigens komen de gegevens over de Oude Hazegraspolder uit ANH, doos 1, bundel 2.
- 86 Aanw. 2360, Proces Monterey, Bundel inkomsten en lasten.
- 87 RV 37, Rez. 1678-83, fo 72vo en 74ro.
- 88 RV 419, Rek. 1678-79, fo 53vo; RV 420, Rek. 1679-80, fo 17vo.
- 89 RV 37, Rez. 1678-83, fo 87ro.
- 90 Er lag een landweg op de grens tussen duinen- en pol-derland, o.a. tussen Knokke en Heist.
- 92 RV 420, Rek. 1679-80, fo 249ro.
- 93 RV 433, Rek. 1692-93, fo 272vo.
- 94 RV 40, Rez. 1694-96, fo 78ro en 84ro.
- 95 idem, fo 98ro.
- 96 idem, fo 99vo.
- 91 RV 37, Rez. 1678-83, fo 87ro.
- 97 RV 41, Rez. 1696-98, fo 220vo.
- 98 idem, fo 222vo.
- 99 De Visserswegel op de toponimische kaart van Heist.
- 100 RV 439, Rek. 1698-99, fo 280vo.
- 101 RV 41, Rez. 1696-98, fo 226ro.
- 102 RV 445, Rek. 1704-05, fo 384vo.
- 103 RV 451, Rek. 1710-11, fo 351vo.
- 104 RV 453, Rek. 1712-13, fo 61ro.
- 105 RV 458, Rek. 1717-18, fo 342vo.
- 106 RV 43, Rez. 1719-24, fo 114vo.
- 107 RV 462, Rek. 1721-22, fo 367ro.
- 108 RV 475, Rek. 1734-35, F) 430ro.
- 109 Aanw. 2358, Proces Monterey, Verpachting Hazegras.
- 110 Aanw. 2358, Proces Monterey, Verkoop Hazegras.
- 111 ANH, doos 7, Rek. NHP, 1786-87.
- 112 Zie ook Uitk. p. 54, en STP, p. 156.
- 113 ANH, Kaart Hazegras, Bouvaert-Goethals (1792).
- 114 Mestdagh kaart 620 (1813); ANH, doos 5, bundel 49, verkoop OHP (1828).
- 115 Bl. Wat. port. 53, kaart 3.
- 116 ANH, doos 5, bundel 49, Verkoop OHP (1828).
- 117 Mestdagh, kaart 642 (1858).
- 118 Dagboek Lippens.
- 119 De meeste gegevens van paragraaf 13 komen uit de eerste 11 rekeningen van de NHP (ANH, doos 6).
- 120 ANH, doos 7, Rek. NHP, 1800-1810; doos 8, idem, 1810-26.
- 121 Deze vingerling met zijn wiel is duidelijk te herkennen op de Popkaart (1845). De dijk van de NHP werd echter op de bewuste plaats gedurende de oorlog 1940-45 volledig rechtgetrokken.
- 122 ANH, doos 7, Rek. NHP, 1807-08 en 1808-09.
- 123 idem, 1808-09.
- 124 ANH, doos 8, Rek. NHP, 1809-1826.
- 125 ANH, doos 8, Rek. Boschman, 1827-34.
- 126 ANH, doos 8, Rek. Ph. J. Lippens, 1831-45.
- 127 ANH, doos 8, Afrekening Rabaut (1841).
- 128 ANH, doos 8, Rek. Ph. J. Lippens, 1831-45.
- 129 ANH, doos 3, bundel 14, Bewijsstukken. L. Dendooven, o.c., p. 32-38, geeft de volledige tekst van het reglement van NHP en ZP.
- 130 ANH, doos 5, bundel 34, Dokumenten NHP.
- 131 ANH, doos 1, bundel 2bis. Dr. J. De Smet, Boeren en hofsteden uit het noorden in de 18de eeuw, R.d.P. 11de jaar, nr. 2, p. 36.
- 132 ANH, doos 10, Korrespondentie met Cory.
- 133 ANH, doos 14, Ontginning NHP.
- 134 idem, Betwisting Tiende.
- 135 ANH, doos 14, Dagboek Ploegwerk NHP.
- 136 Dagboek Lippens, jaar 1785.
- 137 Dr. L. Devliegher, Kunstpatrimonium West-Vlaanderen, de Zwinstreek, p. 86, meende dat de muurankers van het woonhuis het jaartal 1783 aanwezen. Men moet wel 1785 lezen. Deze hoeve wordt thans bewoond door Vandepitte. Op de hoeve van D'hert woont nu Gerard Adriaenssens.
- 138 ANH, doos 10, Kontrakt met Debock (1786).
- 139 Waggelwater is een plaats op de zuidoever van de Oostende Vaart, even ten westen van de Schipstalebrug.
- 140 Ph. F. Lippens volgde nauwlettend de eerste oogst van de NHP in zijn dagboek 1786. L. Dendooven, o.c., p. 67 en 125, beschrijft hoe men koolzaad te velde dorste.
- 141 ANH, doos 10, Kontrakten met Debock (1787).
- 142 Dagboek Lippens 1787. De hoeve van Ph. F. Lippens wordt thans uitgebaat door Lanckriet. We herinneren aan het feit dat Lippens in 1788 de Stelle B gekocht heeft. Daar woont nu Lannoye.
- 143 ANH, doos 14, Dagboek Ploegwerk 1788.
- 144 L. Dendooven, o.c., p. 67 en 73-75 geeft interessante details over de afwerking en de inrichting van de hoevegebouwen.
- 145 ANH, doos 4, bundel 37, Beschrijving van bezit.
- 146 L. Dendooven, o.c., p. 53-55.
- 147 ANH, doos 6, bundel 2, Bewijsstukken; doos 3, bundel 26, Beschrijving van bezit.
- 148 ANH, doos 6, bundel 2, Bewijsstukken; doos 8, Rek. NHP, 1820-26.
- 149 L. Dendooven, o.c., p. 56-58.

- 150 ANH, doos 3, bundel 26.
- 151 L. Dendooven, o.c., p. 53-60, met nog meer details.
- 152 ANH, doos 9, Rek. ZP, 1787-88.
- 153 ANH, doos 10, Rek. Pecsteen.
- 154 ANH, doos 9, Rek. ZP, 1788 tot 1806.
- 155 ANH, doos 9, Rek. ZP, 1807-1820.
- 156 ANH, doos 8, Rek. Boschman, 1827-34.
- 157 ANH, doos 3, bundel 15.
- 158 J. Opdedrinck, o.c., p. 75, uit het verslag van burgemeester Pieter Vermeire aan het Provinciaal Bestuur.
- 159 ANH, doos 3, bundel 14bis; doos 11, dossier Vuur toren 1870-84. Zie ook J. De Smet, De Telegraafdienst Brugge-Knokke 1854-59, R.d.P., 3de jaar, nr. 4, p. 150 (1961). J. Opdedrinck, o.c., p. 38, steunend op G. Chotin, meent dat het bedoelde telegraafbureau was „un fortin, armé de deux pièces de canon de grand calibre, construit sous le Premier Empire”.
- 160 ANH, doos 11, dossier Vuurtoren 1870-84; kaarten E. Piens 22-1-1872 en 28-12-1878; kaart J. Baey 13-9-1884.
- 161 ANH, bundel 42, kaart ZP; ANH, doos 6, Rez. ZP.
- 162 ANH, doos 5, bundel 50, kaart 1894.
- 163 Nota's vanwege Graaf Leon Lippens, uit het archief van CZ.
- 164 ANH, doos 9, Rek. ZP, 1787-88, 1788-89.
- 165 ANH, doos 14, Briefwisseling J. Vanhoutte, Brief 6 mei 1844 en 24 april 1848.
- 166 Mestdagh, nr. 642.
- 167 ANH, doos 6, Rez. ZP.
- 168 ANH, doos 11, Dossier Vuurtoren, Kamerzitting 27 maart 1884.
- 169 ANH, Bundel over Duinen, ZP.
- 170 J. Drubbel, Beschrijving Eiesluis-Reigaarsvliet, p. 16-17.
- 171 De bovenstaande gegevens worden geleverd door de rekeningen van de Generaliteit van de Hazegrassluis (ANH, doos 11).
- 172 ANH, doos 5, bundel 43 bis.
- 173 Bl. Wat. port. 53, kaart 3.
- 174 J. De Smet, Onze duinen in 1828, Biekerf, 62ste jaar (1961), p. 259.
- 175 Zie STP, p. 200.
- 176 ANH, doos 6, La Belgique judiciaire, 6 maart 1879.
- 177 AFS, Uittreksel kadaster 27 mei 1887. De Oosthinder

staat op de hoek van de Knokkestraat-Brouwersstraat. De westgrens van Serweytens valt nagenoeg met de huidige Prins Albertstraat samen.

178 Ch. Serweytens de Mercx, Bijdrage tot de geschiedenis van Heist, Knokke, Duinbergen en Albert-Plage, Gemeentekrediet van België, 17de jaar, nr. 64, p. 79-80, april 1963. De grootvader van schrijver, ook Charles geheten, is de laatste burgemeester van St.-Pieters-op-de-Dijk geweest (STP, p. 210-212).

179 Mestdagh, kaart 634 ($\pm$ 1875).

180 Sérweytens, a.c., p. 81; J. Opdedrinck, Geschiedenis van Knokke, p. 185.

181 L. Desutter woonde van 1865 tot 1896 op de hoeve V. Coornaert, gelegen achter het nieuw kerkhof van Heist. Op de hoeve stond toen een grote schapenstal.

182 Ch. Serweytens a.c., p. 80-81; zie ook Opdedrinck, p. 191.

183 Ch. Serweytens, a.c., p. 82, steunend op een kaart van 1867; zie ook KH, p. 57-58.

184 ANH, doos 6, Rapport Ministerie van Landbouw (1888).

185 Ch. Serweytens, a.c., p. 82-86, met een ontleiding van de vele argumenten pro en contra.

186 Ch. Serweytens, a.c., p. 88-90.

187 Deze term geldt in ANH meestal alleen voor de strook tussen het Dievegat en de dijk van NHP.

188 ANH, doos 5, bundel 54, Bewijsstukken.

189 ANH, doos 14, Oogst WLP.

190 ANH, doos 14, Bundel Plakbrieven.

192 J. Opdedrinck, o.c., p. 150.

191 ANH, doos 5, bundel 54, Bewijsstukken.

193 ANH, doos 14, Briefwisseling J. Vanhoutte.

194 ANH, doos 6, Rez. ZP.

195 ANH, doos 14, Bundel Plakbrieven.

196 ANH, doos 6, Rapport Ministerie van Landbouw (1888).

197 AFS, Percelen Duinen $\pm$ 1870. Volgens de kaart van de Belgische kust uit 1866 bestond er al een 'Bosje' ter hoogte van het huidige Duinbergen (Kaart Prov. nr. 1239).

198 ANH, doos 6, Rapport Ministerie van Landbouw (1888).

199 ANH, doos 6, Rez. ZP.

200 ANH, Bundel Rekenboeken.